

BÜKREŞ'TE KOMİTACILIK FAALİYETLERİ (1860-1916) *

Mithat AYDIN **

Öz

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Asya topraklarındaki bağımsızlık hareketlerinde komitacılık faaliyetlerinin büyük bir yere sahip bulunduğunu göstermiştir. Bu bakımdan, 1878'e kadar tabi bir eyalet olup Osmanlı Devleti'nden ayrılan Eflak ve Boğdan (Romanya), Osmanlı aleyhtarı çalışmaların yürütüldüğü merkezi bir rol oynamıştır. Osmanlı arşiv belgeleri, adı geçen eyaletin başşehri olan Bükreş'in Bulgar, Yunan, Arnavut, Romen ve Ermeni komitacılarının yoğun bir faaliyet sahası olduğunu ortaya koymuştur. Bu faaliyetlerin, halkı ayaklandırmaya teşvik etmek, bu amaçla neşriyatta bulunmak, kiliseyi ve ticari şirketleri etkin bir şekilde kullanmak, büyük devletlerin yardımını temin etmek, Avrupa ülkelerinde gizlice organize olmak, isyan çıkarılacak bölgelere silah sevk etmek gibi geniş bir alana yayılmış olduğunu görmek mümkündür. Öyle ki, Eflak Boğdan/Bükreş, bu yönüyle sadece Osmanlı devlet adamlarının değil, aynı zamanda dönemin aydınlarının da ciddi bir şekilde kaygı duyduğu bir bölge haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Makedonya Sorunu, Bulgar Gizli Merkezi Komitası, Drita Arnavut Komitası, Helenizm, Hınçak.

COMMITTEE ACTIVITIES IN BUCHAREST (1860-1916)

Abstract

The 19th century has demonstrated that committee activities had a great location in Independence Movement in the territory of the Ottoman Empire in Europe and Asia .Therefore Wallachia and Moldavia (Romania) separated from the Ottoman Empire, being a subject to state until 1878, has played a central role in the execution of work which is Ottoman opponent. Ottoman archive documents revealed that Bucharest being capital city of the state which is meter of concern is a dense field of activity of Bulgarian, Greek, Albanian, Romanian and Armenian committees. It is possible to see that these activities spread over a wide area like to encourage people to rebel, to include publication for this purpose, to use effectively churches and commercial companies, to provide assistance of a large state, to be organized secretly in European countries, to ship weapon to the zone to be rebelled. So that, Wallachia, Moldavia / Bucharest has become a religion about which not only of Ottoman statesmen but also intellectuals of the period severely concerned in terms of this aspect.

Keywords: Macadonian Problem, Bulgarian Secret Central Committe, Drita Albanian Committe, Hellenism, Hinchak.

* XVII. Türk Tarih Kongresi'ne sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, (maydin@pau.edu.tr).

Giriş

Bugün Romanya'nın başşehri olan Bükreş, Tuna'nın kuzeyinde Dambovita nehri üzerinde kurulmuş eski bir yerleşim yeridir. Eflak bölgesinin 1462 yılında II. Mehmed tarafından ele geçirilmesiyle Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Burası yıllık vergi veren ve imtiyazlı bir eyalet statüsü kazanan Eflak eyaletinin önemli bir şehri haline gelmiştir. Eflak'ın imtiyazlı eyalet statüsüne sahip olması, burasının ulusal bağımsızlık hareketlerinin kendini gösterdiği 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'ne zayıf bir bağla bağlı kalmasına neden olmuştur. 1659 yılında eyaletin başkenti olan Bükreş, 16 ve 17. yüzyıllarda Eflak prenslerinin Osmanlı idaresine karşı ayaklanmalarına sahne olmuştur. Bu savaşlardan olumsuz bir şekilde etkilenmiş ve kimi zaman ciddi olarak tahrip olmuştur. Örneğin, 1595 yılında Serdar Sinan Paşa'ya karşı savaşırken yenilip geri çekilen Eflak Prensi Mihal şehri yakıp yıkmıştır¹.

17. yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi şehri ziyaret ettiğinde, burasını "muazzam" bir şehir olarak kaydetmiştir. Evliya Çelebi'nin aktardıklarına göre, kalesi olmayan şehirde hepsi ahşap olan 12.000 ev, 1.000 dükkân, 7 han, 14 manastır, Müslümanlar için bir misafirhane ve içinde mescidi olan elli odalı bir kervansaray bulunmaktaydı. Şehirde gökbilimi ve felsefe ile meşgul olan çok sayıda Hıristiyan ilim erbabı yaşamaktaydı. Eflak Bey'leri "korta" denilen saraylarda oturmaktaydı. Şehirde evlerin ahşap olmasının nedeni ise, Eflaklıların yedi sekiz senede bir ayaklanmaları sebebiyle Osmanlı ve Kırım askerlerinin tenkil hareketine maruz kalmaları ve bu suretle şehrin harap olması idi. Bundan dolayı Eflaklılar taştan yapılmış evler yerine ahşap tek katlı evlerde oturmayı tercih etmişlerdir². Şehrin nüfusunun 17. yüzyıl sonlarında 50.000, 18. yüzyıl sonunda 20.000 ila 60.000 arasında, 19. yüzyıl ilk yarısında ise 50.000 ila 100.000 arasında değiştiği tahmin edilmektedir³.

18. yüzyılın ilk on yılındaki gelişmeler, Eflak'ta dolayısıyla da Bükreş'te Romen boyarlarının yerine Fenerli Rumların voyvoda olarak atanacakları bir süreci başlatmıştır. Buna temel neden ise Eflak ve Boğdan voyvodalarının büyük devletlerin gücünden ve Babıalı üzerindeki etkisinden yararlanmak istemeleriydi. Bu bağlamda Eflak Voyvodası Konstantin Brinkoveanu (1688-1714) ile Boğdan Voyvodası Dimitri Kantemir (1710-1711), kendi eyaletlerindeki Osmanlı egemenliğine son vermek için Rusya ile uzlaşma yoluna gitmişlerdi. Neticede Rus ordularının 1711 Temmuzunda Purut'ta bozguna uğraması ve Kantemir'in Rusya'ya kaçması üzerine aynı yıl Boğdan'a, bundan üç yıl sonra da Avusturya ile ilişkisinden şüphelenilen Brinkoveanu'nun yerine Erdel'e Fenerli Rum voyvodalar atanmıştır⁴.

1 Nicoara Beldiceanu, "Bükreş", *İslam Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul, ss.484-485.

2 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, C.VII, İstanbul, 2005, s.179.

3 Beldiceanu, *a.g.m.*, s.485.

4 Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi-18. ve 19. Yüzyıllar*, Çev. Zehra Savan, Hatice Uğur, C.1, 3.

Fenerli Rumların idare dönemlerinde Eflak'ta yeni kanunlar icra edilmiş olup ziraî, malî, adlî ve sosyal yaşam açısından olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Köylülerin hürriyete kavuşturulması bu kabildendir (1746). Yine, açılan okullar ve hastaneler eyaletin eğitim ve sağlık alanındaki gelişimine katkı yapmıştır. Buna karşın ağırlaşan vergi yükünün; rüşvet, iltimas, yolsuzluk ve entrikaların sosyal huzursuzluğa neden olduğu eyalette, sık sık değişen Rum voyvodalara karşı bir hoşnutsuzluk ve tepki mevcuttu. Voyvodaların lüks yaşamı, Romenlere tepeden bakan tavırları ve Bizans hülyasını süsleyen Yunanlılık idealleri, Rum rejmine tepkinin başka yönünü oluşturmuştur. 1821 yılında Eflak ve Mora'da Fener Patrikliğinin de içinde bulunduğu Yunan ayaklanmalarında görülen ihanet, Babialı'yı Eflak ve Boğdan'ın yönetiminde değişime zorlamış ve bu suretle bu iki eyalete yeniden yerli prensler atamaya sevk etmiştir.

Küçük Kaynarca Antlaşması (1774), 18. yüzyılın son çeyreğine girerken Rusya'nın Eflak ve Boğdan'da siyasi ve ticarî nüfuzunun artmasına yol açmıştır. Zira antlaşma ile Rusya'ya Babialı nezdinde Romen prensleri lehine bazı isteklerde bulunma, Eflak'ta konsolosluklar kurma ve Tuna üzerinde ticaret serbestisine sahip olma gibi bazı haklar verilmişti. Rusya ilk konsolosluğunu 1782 yılında Bükreş'te açmıştır⁵. Bunu müteakiben de Yaş'a ve Kili'ye konsolosluk göndermiştir. Rus konsoloslarından sonra 1783'te Avusturya, 1796'da Fransa, 1803'te de İngiltere benzer konsolosluklar kurmuştur. B. Jelavich'in dediği gibi, bu konsolosluklar entrikanın merkezi halini almıştır⁶.

Bu suretle 18. yüzyıl sonlarında Eflak-Boğdan'da yabancı devletlerin baskısı artmaya devam ederken, bir taraftan da Fransız devriminin getirdiği milliyetperver demokratik fikirler kendini göstermeye başlamıştır. Romen yazarlar, Romenlerin "Rus ve Türk hegemonya"sından kurtulması ve bütün Romanyalıların bağımsız bir Romanya içinde birleşmesi fikrini işleyerek bazı faaliyetlere girişmişlerdir. Bu faaliyetler, üç Romen memleket (Erdel, Eflak ve Boğdan)'te gittikçe daha fazla sıklaşmıştır. Gazeteler (Curierul Românesc) ve dergiler çıkarılmış; edebiyat yabancı dillerden yapılan tercüme safhasını aştıktan sonra, orijinal eserler vermiştir⁷.

Bsk., İstanbul, 2013, s.112. Rumların Eflak ve Boğdan voyvodalarına atanmasında, burada çok sayıdaki Rum'un ikamet etmiş olması ve Rumların diğer bölgelerdeki yöneticilikleri sırasında yetkinliklerini kanıtlamaları başlıca etkenler olmuştur. *Gösterilen Yer*.

5 Bkz. Osman Köse, "Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri" *TurkishStudies/Türkoloji Dergisi*, I/2, Erzincan, 2006, ss.150-151.

6 A.g.e., s.123; Ayrıca bakınız: Köse, a.g.e., s.150 vd.

7 Aurel Decei, "Eflak", *İslam Ansiklopedisi*, C.4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s.187. 1829 yılında önce Curerul Românesc, daha sonra da Albina Românească'nın çıkarılmasıyla başlayan Romen gazeteciliği, Romenlerin ulusal bilincinin gelişiminde büyük yere sahip olmuştur. 1878 Romanya'nın bağımsızlığına kadar olan süreçte Romanya'da, Selanik ve Manastır vilayetlerinde çıkan Romen gazetelerinin içerik itibarıyla siyasi, askerî, ekonomik, edebi-ilmî ve mizahî açıdan değerlendirilmesi konusunda bkz. Olga Untilo, *19. Yüzyılda Osmanlı Döneminde Tuna'nın Kuzey ve Güneyinde Romence Basın*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

19. yüzyılın ilk yarısında mevcut düzenin korunmasını ve muhafazakâr hükümetlerin desteklenmesini esas alan Metternich siyasetine rağmen, Romen ulusçuluğu gelişimini devam ettirmiş, yüzyılın ortalarında Romen bağımsızlığı ve birliği talepleri daha güçlü bir şekilde ifade edilmiştir. Nitekim 1830 ve 1848 ihtilallerinin de etkisiyle bağımsızlık ve birlik yanlıları 1848 yazında Eflak'ta ayaklanmışlardır. Ne var ki, asiler geçici bir meclis kurup anayasayı ilan etmişlerse de, Osmanlı ve Rus baskısı karşısında amaçlarına ulaşamamışlardır. 1849'daki Osmanlı-Rus uzlaşması (Balta Limanı Sözleşmesi), eski statüyü geri getirmiş, Romen ulusçuluğunun siyasi hedeflerinin önüne set çekmiştir. Ancak, bu durum fazla devam etmemiştir. Bundan sadece yedi yıl sonra 1856'da (Paris Antlaşması'yla) Eflak ve Boğdan iç işlerinde bağımsız prenslikler haline gelmiştir. Ayrıca, Avrupalı devletlerin (Paris Antlaşmasında imzası bulunan) koruması altına giren bu iki prenslik üzerindeki Rus nüfuzu son bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki egemenlik bağı ise şekilden ibaret kalmıştır.

Paris Anlaşması'yla ortaya çıkan yeni durum, Eflak ve Boğdan'ın birleşmesi ve bağımsızlığı fikrinin güç kazanmasına yol açmıştır. Nitekim Paris Antlaşması'ndan altı yıl sonra, 1862 yılında Eflak ve Boğdan meclislerinin birleşmesiyle Alexandre Cuza'nın şahsında birliğini tesis eden Romenler, bundan on altı yıl sonra da yine bir uluslar arası antlaşmayla (Berlin Antlaşması'yla) siyasi istiklallerini gerçekleştirmeyi başarmışlardır. Berlin Antlaşması'nda Romanya'nın bağımsızlığını kazanması, aslında fiilen vaki olan Romen bağımsızlığının hukuken tanımlanmasından başka bir şey değildi. Bu noktada Bükreş, Romanya'nın teşekkülü ve bağımsızlığının siyasi merkezi olmuştur.

Bağımsızlığı takip eden yıllarda Romanya, batılılaşma çabasıyla inşa sürecini devam ettirirken, bir taraftan da kıta Avrupa'sındaki siyasi gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu suretle Romen siyaseti, 1913 yılında II. Balkan Savaşı'nda Güney Dobruca'yı, Birinci Dünya Savaşı'nda da Erdel, Bucovina, Basarabya ve Banat'ın bir kısmının elde edilmesini temin ederek Tuna'da sınırları genişlemiş bir Romanya yaratmıştır. Ancak, Romen toprak kazançlarının sonraki yıllarda bütünüyle muhafaza edilemeyeceğini de belirtelim.

1. Bükreş'te Bulgar Komitacılarının Faaliyetleri

Bulgar komitacılığı, 19. yüzyıl başlarından itibaren çete faaliyetleri şeklinde kendini göstermiştir. Bu çerçevede, 1804-1814 arasında Sırlara karşı savaşmış, 1821 Yunan Bağımsızlık savaşında Yunanlıların yanında yer almış, 1835-1860 yılları arasında da Bulgar isyanlarında rol oynamıştır. Bununla beraber, Bulgar bağımsızlığını hedefleyen ve politik karakteri öne çıkan Bulgar isyanlarındaki komitacılık faaliyetlerini 1860'lardan itibaren görmek mümkün olmuştur.

Bu tarihlerde komitacıların daha serbest hareket etme imkânı buldukları Eflak-Boğdan, Bulgar komitacıları için de önemli bir üs haline gelmiştir.

1861 Haziranında Bükreş'teki Bulgar İhtilal Komitesi'nin Bulgarlara hitaben yayınlamış olduğu beyanname⁸, söz konusu komitenin burada etkili olduğuna işarettir. Bu beyanname, aşağıda görüldüğü üzere, bir tür ihtilal beyannamesi özelliğinde olup, sonraki Bulgar komitacılığının hareket tarzını, amacını ve hedefini ortaya koymasından dikkate değerdir. Bulgarların özgürlüğünü ve bağımsızlığını yüksek bir sesle dile getiren söz konusu beyanname, Bulgarların his dünyasını harekete geçirici niteliktedir. Beynamede Bulgarların geçmişte katlanılması güç olan türlü "işkenceler" ve "zulm" e maruz kaldığı ifade edilmiş, bunun müsebbibi olan Türklere karşı girişilen isyanların sonuçsuz kaldığı belirtilmiştir. Bulgarlara bir ülkü ve ümit aşıl原因an söz konusu beyanname, "selâmet-i âcile" için Rusya'ya büyük bir rol biçmiştir. Buna göre; Rusya Bulgarları kurtarmaya ve onların intikamını almaya hazırlanmaktadır. Bulgaristan'ın istiklali Rus himayesi altında gerçekleşecektir. Nasıl ki vaktiyle Rusya; Yunanlılar, Romanyalılar ve Sırları kurtarmak için ne yapmışsa Bulgarları kurtarmak için de elinden geleni yapacaktır. Bulgar ihtilalcilerin Rus yardımına vurgu yapan görüşleri bir realite idi. Ancak bu tarihlerde Bulgarların Rus yardımından mahrum olduklarını söylemek mümkün değildir. Zira Bulgar komitacılar, Bulgaristan'daki Rus konsolosları vasıtasıyla Rusya'nın maddi ve manevi desteğini temin etmekteydiler. 18/30 Mayıs 1862 tarihinde Filibe'deki Rus Viskonsolosu Gerov'un bu durumu ortaya koyan ifadelerini okurken, Bulgar komitacılığının ortaya çıkışını hazırlayan temel faktörü de tespit edebilmekteyiz: *"Bulgarların açık bir ayaklanması imkânsız olduğundan bazıları Türklere karşı çete savaşı yapmak fikrindedir ve şimdiden birkaç çete kurulmuştur. Filibe sancağında dolaşmakta olan Bulgar eşkıya çetelerine de bu fikir telkin edilmeye*

8 BOA., A.) M., 24/73, 9 Za.1277. 2 Haziran 1861 tarihli Beyannamenin metni şöyledir: *"Kardâşlar, bir millet ki kendi hürriyet ve istiklâli için kan döker ve kavga eder o millet er geç nâil-i emel olur. Hürriyet fedâkârlıksız istihsâl olunmaz. Asırlardan beri zîr-i ribka-i esâretde dücâr-ı su-i mu'âmelât olduğumuz hâlde 'aduvs-ı canımız 'aleyhinde ekser ya ref-i levâ-yı isyân etmiş isek de her bir defa'sında Türk gürûhları bizi kana boğarak sesimizi çıkartmadıklarından ve türlü işkencelere giriftâr eylediklerinden bu hâl bütün dünyanın merhametini câlib oldu. Köylerimiz bu yakınlarda dahi ihrâk ve analarımız ve zevcelerimiz ve bâkire kızlarımız terzîl ve i'dâm edildi. Papaslarımız çarnuha gerildikleri gibi kiliselerimiz dahi yağma edilmiştir. Kelbler nice bin Bulgar na'aşlarını paralamış ve nice bin Bulgar defn olunamayub açıkda kalmış her ne tarafa medd-i nazar olursa vatan-ı felâketzedemizin ova ve sahraları Bulgar kanıyla saky olunduğu görünüb bir selâmet-i 'âcile ümidiyle bunca müsâib ve mezâlîme tahammül ettik. İşte ümidlerimiz boşa çıkmadı. Rusya bizi halâs etmek istiyor. Rusya hûn-ı şahadetimizin hesabını istemeye mihen-i âlâmımızın intikâmını almağa hazırlanmaktadır. Rusya'nın şanlı bayrakları Bulgaristan'da kariben mevcengiz olacak ve esâs hüsn-i istiklâl onların zîr-i himâyesinde vaz' edilecektir. Rusyalular imdâdımıza bîgarazâne kardeş gibi gelerek vaktiyle Yunan ve Romanya ve Sırluları kurtarmak için ne yaptılar ise şimdi bunu bizim için dahi icrâ edeceklerdir. Kardâşlar Rusyalularla berâber muhârebe etmek için cümlemiz tek bir adam gibi kalkmağa mecbur olduğumuz 'azîm ve mukaddes vakit hulûs etti. Hemen elinizden geldiği kadar silahlanınız. Bizim için hazırlanmış olan mevki'e lâıyk olduğumuzu göstermeliyiz. Menâfi'imiz ve istikbâlimiz ve selâmetimiz icâbınca nâcilerimiz yanında muhârebe etmeliyiz. Fevku'l-gâye sa'y ve gayret eder isek hürriyete lâıyk oluruz. Ey Bulgarlar siz kendi kendinize hükûmete mâlik olacaksınız fakat şimdilik muhibbân-ı vatan tarafından teşkil olunan bir hükûmet-i muvakkateye itâ'at ettiğiniz bu hükûmet yakında aranızda bulunub murâdınız veçhle hareket edecek ise de memleketin toprağından sizi da'vet ediyor. Ey Bulgarlar ilerleyin Cenab-ı Hak ve karındaşımız olan Rusyalular bizimle beraberdir."* Gösterilen Yer.

çalışılmaktadır. Bunun için benim manevoî desteğim ve son derece zaruret halinde bir miktar para yardımı vaadi istenmektedir. Bu isteğe vermem gereken cevap hakkında Ekselânslarının emirlerini rica ederim"⁹. Gerov'un sözlerinden de anlaşıldığı gibi Bulgarlar, bağımsızlıkları için, komitacılık/çete faaliyetlerini ve Rus yardımını kaçınılmaz bir araç olarak görmüşlerdir.

Bükreş'teki Bulgar komitacılığı 1860 başlarında Georgi Rakovski adındaki bir Bulgar ihtilalcisi tarafından başlatılmıştır. Bulgar tarihçilerinin çete/komitacılık hareketinin ideologu, Bulgar milli kurtuluş savaşının ilk organizatörü olarak adlandırdıkları Rakovski¹⁰, 1821'de Kotel'de doğmuş, yüksek tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. 1840'lı yılların başlarında önce Atina'da, sonra'da İbrail'de gizli komiteler kurmaya çalışmıştır. İbrail'deki çalışmaları sırasında Romenlerin kendisi hakkında ölüm kararı alması üzerine buradan kaçmıştır. Kırım Savaşı sırasında Rusya hesabına çalışmış ve hatta Rusya'ya yardım için bir Bulgar gücünü tesis etmeye çalışmıştır. Bu süreçte yazılar yazıp yayınlamasına rağmen, genel olarak siyasi faaliyetlerinde az başarı kazanmıştır. Özellikle periyodik olarak çıkan Dunavski Lebed (Danubian Swan)'de yazılar yazmıştır. Bu yazılarda Balkan Hıristiyanlarının politik özgürlüğü, üzerinde durduğu temel hususlardan biri olmuştur. Bunu bir Balkan Hıristiyan Federasyonu içinde formüle etmiştir. Ona göre, Balkanlardaki Osmanlı gücünü sadece Hıristiyan unsurlar tarafından çıkarılacak silahlı bir isyan yıkılabilirdi. Bu çerçevede çete faaliyetleri Osmanlı idarecilerini bezdirecek ve Bulgarların ulusal bilincini yükseltecekti. Diğer taraftan çıkarılacak olan isyan, başta Rusya olmak üzere büyük devletlerin dikkatini çekeceğinden Osmanlı Devleti uluslar arası bir müdahale ile karşı karşıya kalacaktı¹¹.

Rakovski, 1860 başlarında Bükreş'te teşkil ettiği Bulgar İhtilal Komitesi'nin faaliyetlerini 1867'de ölümüne kadar organize etmiştir. Hatta ölümünden az önce 1866 yılında Bükreş'te Bulgarian Secret Central Committee (Bulgar Gizli Merkezi Komitesi/BGMK) adında ikinci defa ancak daha kalıcı bir komite teşkil etmiştir. Söz konusu komite kuruluşundan hemen sonra çeteler organize etmek ve bu çeteleri donatmak için girişimlerine başlamıştır. 1867 yılında Panaiot Hitov ve Filip Totin idaresinde iki grubu Tuna'dan geçirmiştir. Hitov, 30 kişilik bir grupla 1867 Nisan'ında Tuna'yı geçip on gün içinde Kocabalkan'a varmıştır. Yolda rastladıkları "birkaç Türk'ü temizledikten" sonra İslim Balkanı'na ulaşmış, burada "isyan hazırlığının henüz yeterli olmadığını" gördüklerinden Ağustos başında Sırbistan'a dönmüşlerdir¹². Filip Totin'in idare ettiği grup ise Hitov'dan yirmi gün sonra harekete geçmiştir. Bu grup, daha sonra yakalananların ifadesine göre, önce İbrail'de buluşmuş varlıklı Müslüman ve Hıristiyan kimselerin evlerini basarak sahiplerini öldürüp mallarını gasp

9 Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler*, C.II, Ankara, 1989, s.LXII.

10 A.g.e., s.LXII.

11 R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, First Published, Cambridge University Press, 1997, s.77.

12 Bkz. Şimşir, a.g.e., s.LXVI.

etmiştir. Daha sonra Bükreş'e, Bükreş'ten Yanbolu'ya oradan da Balkanlara geçip yağma ve kıtal hareketlerine devam ettikleri gibi hayli silah tedarik etmişlerdir. Grup Karlova'da Osmanlı kuvvetleri tarafından dağıtılmış ve yakalananlar çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Yakalananların sorgusundan anlaşıldığına göre grupta bulunan Edirneli Hacı Tanas, Karlovalı Risto ve Otluk karyeli İlyas gibi kimi şakiler Rum milletindendi¹³.

Komitacıların Bükreş'ten Balkanlara geçişleri sonraki yıl da devam etmiştir. Ancak Tuna'yı geçen gruplar kısa süre sonra dağıtılmıştır. Bu sırada Bulgar komitacıları Sırbistan'da da organize olmuşlardır. Aynı tarihte Sırbistan'daki komitacılar Osmanlı sınırını geçip saldırılarda bulunmuşlardır. Sırbistan'dan Osmanlı topraklarına giren Sırp ve Bulgar komitacıları Eflak'tan gelenlerle zaman zaman birleşmiştir. 1867 yılında Sırbistan ve Romanya üzerinden komitacıların Osmanlı topraklarına yoğunlaşan saldırılarında, söz konusu tarihte Sırp Prensini himayesinde Sırlar ile Bulgar komitacıları arasında bir uzlaşmanın sağlanmış olmasının da etkili olduğunu belirtmek gerekir¹⁴. Bazen büyük gruplar halinde sınırı geçen Bulgar komitacıları ciddi kayıplar verip bozguna uğrayınca Sırbistan'a kaçmak zorunda kalmışlardır. Gerek Eflak-Boğdan, gerekse Sırbistan üzerinden Osmanlı topraklarına yapılan saldırılar, her ne kadar Bulgar komitacılarını arzuladıkları amaca ulaştırmamışsa da, onlara gelecekteki faaliyetlerini şekillendirecek bilgi ve tecrübe kazandırmış olduğu muhakkaktır.

Diğer taraftan BGMK, askeri faaliyetlerle politik baskıyı birleştirerek Babıalî'yi uzlaşmaya zorlamıştır. Komitenin 1867 yılında Babıalî'ye sunduğu dilekçede, Osmanlı-Bulgar uzlaşması için Avusturya-Macaristan'ın dualist düzeninin model olarak teklif edilmesi Osmanlı Devleti'ni oldukça kaygılandırmıştır¹⁵.

Rakovski öldüğünde Bulgarları politik hedeflerine taşıyacak bir yol açmıştı. Kendisinden sonra doğmaya başlayan komite faaliyetlerini üç Bulgar komitacı devam ettirmiştir: Liuben Karavelov, Vasil Levski ve Hristo Botev. Bunlardan Karavelov, Bükreş'e 1869 yılında geçmiştir. Kendisini bu tarihlere kadar Bulgaristan'ın önde gelen bir edebiyatçısı olarak tanıtmayı başarmıştır. O da Rakovski gibi bir Balkan cumhuriyetini düşlemiş ve Rakovski'nin izinden giderek Osmanlı gücünün sadece Balkan Hristiyanlarının ayaklanması ile ortadan kalkabileceğine inanmıştır.

Vasil Levski, sadece görüşlerini paylaşmakla kalmamış, aynı zamanda düşündüklerini fiile geçirmiştir. Stara Zagora'da papazlık eğitimi aldıktan sonra 1858'de bir manastıra girmiştir. Burada sadece iki yıl görev yapmış ve kısa bir süre Belgrad'da öğretmenlik yapmıştır. Burada bulunduğu sırada

13 BOA., M.VL., 1081/2, 17 Ş. 1284.

14 Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara, 1998, s.42.

15 Crampton, a.g.e., s.78.

Bulgar Legionu'na girmiş ve 1862 yılındaki Bulgar komitacılık aksiyonuna doğrudan doğruya katılmıştır. Bulgar Lejyonu'nun dağılmasından sonra kısa bir süre manastır yaşamına geri dönmüş, ancak daha sonra Hristo'nun çetesinde standart bir provokatör olarak devrimci faaliyetlerini devam ettirmiştir. 1860'ların sonlarına gelindiğinde Bulgar politik devrimcilerinden küçük bir grubun en deneyimli ve en etkili üyelerinden biri olmuştur. O, liderler için halkını tarihi göreve hazırlama lüzumu konusunda Karavelov'la aynı düşüncededeydi; çağdaşlarından farklı olarak yabancı güçlerin himaye ve yardımını temin etmekte ümitsizdi. Ona göre, Bulgarların özgürlüğü sadece Bulgarlar tarafından başarılacaktı. Levski 1870 Nisanında Bulgar Merkezi İhtilal Komitesi kurulduğunda, bu komitenin lider üyelerinden biri olmuş ve Bulgaristan'da gizli organizasyonlar ağı kurarak iki yılını geçirmiştir. Bu süre zarfında Tuna ve Edirne vilayetlerinde dolaşarak mahalli köy ve kasabalarda komitenin birçok şubesini organize etmiş ve bu komiteleri birleştirme yoluna gitmiştir. 1872'de yakalanmadan önce Orhaniye'de ilk bölge komitesini teşkil etmiş ve 15 mahalli komiteyi buraya bağlamıştır. Ekim-Aralık 1872 aralığında, üç aylık zaman zarfında Tatarpazarcık, İslimye, Eski Zağra, Tırnova ve Lofça'da ihtilal merkezleri kurulmuştu ki bu, Bulgar komitacılığını tam bir yer altı ihtilal ağı meydana getirdiğini ortaya koymuştur¹⁶. 1872 yılında suç ortağı ile birlikte yakalanmış, içeri atılmış, bir yıl sonra da Sofya'da idam edilmiştir. 1980'lerde Sofya'da National Culture Centre'nin dışında bulunan anıtında şu sözleri yazılıdır¹⁷: “Eğer başarısam, bütün ulus için başaracağım. Eğer başarısız olursam, yalnız kendim öleceğim.”

Bu noktada Bulgar komitacılığının Rus Panslavistlerin bilgisi, hatta kontrolü altında yürütüldüğünü belirtmek abartılı olmasa gerektir. Özellikle Rus Panslavistlerinden Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Ignatiev ile Filibe Viskonsolosu Nayden Gerov, Bulgar komitacılarıyla irtibat halinde bulunmuş, onların hareket tarzında aktif rol oynamışlardır. Gerov'un 1869'da Bulgar komitaları arasında anlaşmazlığı gidermek, 1870 yıllarında da Bulgar meselesini alevlendirmek üzere komitacılarla görüşmek için Bükreş'e gitmek istediği bilinmektedir. Bunun için Rus Büyükelçisi Ignatiev'den izin alamamıştır. Daha doğrusu, kendisine verilen cevapta Rusya açısından “Türk imparatorluğundaki soydaşlarımızın (Bulgarların) durumlarını köklü bir şekilde değiştirme dakikası henüz gelmemiştir.”¹⁸.

Rakovski'nin haleflerinden Hristo Botev ise temel eğitimini doğduğu şehir olan Kalofer'de almış, daha sonra eğitimini Odessa'da devam ettirmiştir. O da Karavelov gibi popülistlerden etkilenmiş ve onlarla hareket etmiştir. Odessa'dan Çarın polisleri tarafından kovulunca 1867'de Kalofer'e geri dönmüştür. 1872 yılında Bükreş'e gittiğinde burada Bulgar devrimcilerine dâhil

16 Şimşir, a.g.e., s.LXXV.

17 Crampton, a.g.e., s.79.

18 Şimşir, a.g.e., s.LXXVI.

olmuştur. Karavelov ve Levski gibi teşkilatçılıkta aynı önemi kazanamamış ise de, ancak kısa bir sürede geniş bir şekilde tanınmış ve yazdıkları için takdir görmüştür. Ancak Botev, 1875-1878 Balkan krizinin Berlin Kongresi'ndeki sonuçlarını görmeden 1876 yılında ölmüştür¹⁹.

1875'te Balkanlarda bir krizin kapısını aralayan ayaklanma Hersek'te ortaya çıkmıştır²⁰. Esas itibarıyla Levski'nin ölümünden bu tarihe kadar Bulgar komitacılığında belli bir durgunluk gözlenmiştir. Öyle ki, Bükreş Merkezi İhtilal Komitesi'nin Türkiye'deki Bulgar ihtilal komiteleri arasında bağlarını güçlendirmek için yaptığı iki toplantıya sadece birkaç komite üyesi katılmıştır. Bu toplantılardan ilkinde Türkiye'deki komite temsilcilerinden sadece iki kişi, ikincisine de üç kişi katılmıştır²¹. 1875'in Temmuz'unda Hersek'te patlak veren ayaklanma, Bulgar komitacılarını harekete geçirecek bir fırsat yaratmıştır. Botev'in Hersek Ayaklanması için "bu bütün Balkan yarımadasını ateşe verecek kıvılcımdır; artık, Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak zamanı gelmiştir" şeklinde sarf etmiş olduğu sözler²² aslında Bulgar Panslavistlerin hislerine tercüman oluyor gibiydi. Nitekim bu tarihlerde Bükreş Merkezi İhtilal Komitesi'nin çıkarmış olduğu Zname (Bayrak) adındaki gazetede ayaklanma lehinde ateşli yazılar neşredilmekteydi. Aralık 1874-Eylül 1875 tarihleri arasında 27 sayı çıkaran söz konusu gazete, Bulgar İhtilalci basının en önemli gazetelerinden biri kabul edilmekteydi²³.

Hersek Ayaklanması, Bükreş'teki komitacıları Bulgarları genel bir ayaklandırmaya sevk etmek için harekete geçirmiştir. Ayaklanmadan 19 gün sonra, 12 Ağustos 1875'te Botev'in başkanlığında toplanan komite bu yönde önemli kararlar almıştır. Alınan karara göre komitacıların hareket planı şöyle olacaktı: Bükreş'ten Balkanlara gönderilecek olan beş komitacı Edirne ve Tuna vilayetlerinin çeşitli yerlerinde aynı anda ayaklanma çıkaracaklardı. Botev Odessa'da 12.000 silah temin edecek, aynı anda Hitov maiyetindeki bir büyük çete ile Sırbistan'dan Türkiye'ye girecekti. Hitov, Kocabalkan'daki Troyan Manastırı'na yerleşerek ayaklanmayı yönetecek, burada da İstanbul'a göndereceği bir grup da şehrin muhtelif yerlerinde yangınlar çıkaracaktı. Komitacılar çıkaracakları ayaklanmanın başlamasıyla birlikte Sırbistan ve Karadağ'ın Türkiye'ye savaş açacaklarına ve Bulgarlara yardım edeceklerine

19 Crampton, a.g.e., ss.79-80.

20 Hersek Ayaklanması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mithat Aydın, *Balkanlarda İsyân/ Osmanlı-İngiliz Rekabeti-Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, İstanbul, 2005; Mithat Aydın, "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü", *Bellekten*, C. LXIX, S. 256, Ankara, 2005, ss.913-935; Kemal Baltalı, "1875 Hersek Ayaklanması'nın Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", *Bellekten*, C.LI, S.199-201, Ankara, 1988, s.205-230; Zafer Çakmak, "1875 Hersek İsyanı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.8, Elazığ 2003, s. 241-254; Zafer Gölen, "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasî Olaylar", *Bellekten*, C. LXXIV, S. 270, Ankara, 2010, ss. 421-475.

21 Şimşir, a.g.e., s.LXXVIII.

22 William L. Langer, *European Alliances and Alignments 1871-1890*, New York, 1939, p.85.

23 Şimşir, a.g.e., ss.LXXIX-LXXX.

inanmaktaydılar. Komita 28 Ağustos'ta Rumeli'deki Müslümanlara hitaben yayımladıkları bir bildiri de Müslüman halkı Osmanlı hükümetine karşı ayaklanmaya davet etmiş, davete uymayıp hükümete yardım edecek olmaları durumunda canlarından ve mallarından olabilecekleri tehdidinde bulunmuştur. Hatta komitacılar daha ileri giderek, Bulgar ayaklanmasına katılmayıp kayıtsız kalanları ölümle tehdit etmişlerdir. Komite hazırladığı plan gereği, Türkiye'ye gönderdikleri komitacıların çalışmalarıyla Tırnova, Eski Zağra, Rusçuk ve Şumnu'daki gizli Bulgar komitaları harekete geçirilmiştir. Komitacılar Bulgar halkına yaptıkları çağrıda "kardeşler... şimdiki hareketimizde başarı kazanamazsak... artık 200 yıl sonra da bu duruma gelemeyiz", "kardeşler!.. ya şimdi hürriyet (alırız) ya da daha 200 yıl köle kalırız" diyorlardı. Ancak, komitacıların bu çabası küçük bir kıpırdanışın ötesine geçememiştir²⁴.

Hersek Ayaklanması'nın uzayıp gitmesi, Bulgar ihtilalcilerinin ümidini artırdığı gibi, Bulgarların çalışmalarını yoğunlaştırmasına neden olmuştur. Komite şefleri Mayıs 1876'daki Bulgar ayaklanmasından dört ay önce Cenevre ve Bükreş'te yaptıkları toplantıda Bulgaristan'ın geleceğine dair bazı hedefler çizmişlerdir. Buna göre, Bağımsızlığını kazanacak olan Bulgaristan Tuna vilayetiyle beraber Edirne, Filibe, Selanik ve Manastır vilayetlerine sahip olacaktı. Diğer yandan Bosna ve Kosova Sırbistan'a, Hersek de Karadağ'a verilecekti²⁵. Komitacıların isyan planları gerçekten de büyük hedefleri ihtiva etmekteydi. Bununla birlikte komitacılar çalışmalarında Rusya'nın İstanbul elçisi İgnatiev ve bölgedeki konsoloslarının aktif desteğini görmüştür. Buna rağmen Bulgar isyanı hedefine ulaşmadan bastırılmıştır. Ayaklanmanın bastırılışına ilişkin propagandanın Avrupa'da geniş yankılar uyandırıp Osmanlı Devleti'ni Rusya ile bir savaşta baş başa bırakınca Bulgar komitacılarına gün doğmuştur. 24 Nisan 1877-3 Mart 1878 tarihleri arasında cereyan eden bu Osmanlı-Rus Savaşı'nda Bulgar komitacıların Rus kuvvetleriyle Müslüman halka karşı giriştikleri mezalim Balkan tarihinin dramatik sahnelerinden birini oluşturmuştur. Karpat'ın verilerine göre bu süreçte 200.000 ila 300.000 arasında Müslüman öldürülmüş, Tuna'dan İstanbul'a kadar uzanan bölgede yaşayan bir milyondan fazla insan yerinden yurdundan atılmıştır²⁶. Görünen o ki, Rus-Bulgar ittifakının hazırladığı sahnede oyuncular, savaş sonrasında da rollerini bir ölçüde oynamaya devam etmişlerdir.

24 Şimşir, a.g.e., ss. LXXX-LXXXI. Bulgar komitacıların Ağustos-Eylül 1875 tarihinde tahrik ettiği ayaklanmanın başarısızlıkla sonuçlanması Rus Büyükelçisi İgnatiev tarafından Çar II. Alexandre'a şöyle bildirilmiştir: "Tahminlerime uygun olarak, Bulgaristan'da tasarlanan hareket tamamen başarısızlığa uğradı. Şefler randevu günü yerlerinde bulunmadılar. Bununla beraber Eski Zağra'da ve Balkanlarda iki küçük çatışma oldu. Buna katılan gençlerden bir kaç tane tutuklandı. Mahalli makamlarca yapılan tutuklamalar Bulgar halkına dehşet verdi..." Şimşir, a.g.e., ss.LXXXIII-LXXXIV.

25 Halil Sedes, 1875-1878 Osmanlı Ordusu Savaşları 1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar, 1. Kısım, İstanbul, 1946, ss.199-200.

26 Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2003, s.89.

1880'lerin sonlarına doğru Rusya'nın, Romanya'daki komitacılık faaliyetlerinde etkin rolünü devam ettirdiği görülmüştür. Bükreş'teki Rus elçisi Hizov'un Panslavist heyecanı yükseltme gayreti ve komitacılarla olan irtibatı Hocabey Şehbenderliği ile Hariciye Nezareti arasında bazı yazışmalara konu olmuştur. Şehbenderin "oldukça mevsuk (güvenilir)" bir kaynaktan edindiği bilgiye göre, Bükreş Rusya elçisi Hitov marifetiyle Slav halkın heyecanı takviye edilmekte, yine Hocabey Belediye Meclis üyesi Kıryçoof Moskova Slav komitesi tarafından gönderilen yüklü paranın dağıtımına aracılık etmekteydi²⁷. Söylendiğine göre Rus elçisinin himayesinde kurulan Bükreş'teki bir komite Arnavutluk'ta bir "ihtilal" vukua getirecekti. Bu durum, ciddi ve süre giden bir durum olmalıdır ki, birkaç ay sonra Standard gazetesine de konu olmuştur²⁸. Dedikoduların Standard gazetesine konu olup ayyuka çıkması üzerine Hariciye Nezareti Bükreş Sefareti'nden meselenin araştırılmasını istemiştir. Bükreş Sefiri komite hakkında somut bir bilgi elde edememişse de, Drita Arnavut Komitesi reisi Naço Panslavist komitacıların Balkanlardaki faaliyetlerine dair bazı etraflı bilgiler vermiştir. Naço'nun verdiği bilgiye göre; Bükreş'te Panslavist bir komite bulunmakta olup, söz konusu komite mensupları Rus elçisiyle münasebet halinde idi. Komite üyelerinden Debreli İshak adında bir Bulgar, 1887 yılında İpek, Debre, Prizren ve başka yerleri de içine alan bölgelerde Bulgarları isyana teşvik etmek için görevlendirilmişse de başarılı olamamıştır. Hatta bu amaçla Rus elçiliğinden 100 Frank para almıştır. Debreli İshak her ne kadar Bulgarları isyan ettirememişse de, Arnavutluğun Rusya tarafında himayesi konusunda Hristiyan ve Müslüman halk arasında propaganda yapmış, hatta bunlardan bazılarını imza attırmıştır. Debreli İshak'ın Rus elçisi İgnatiev ile de görüşmüş olduğunu belirten Naço, Bükreş Sefareti'ni bilgilendirdiği sırada İshak'ın Rusçuk'ta bulunduğunu ve Arnavutluk "ezhân-ı umûmiyeyi [halkın zihinlerini] tahrik" etmek amacıyla yeni bir seyahati düşündüğünü de sözlere eklemiştir²⁹. Burada, Arnavut komite şeflerinin -Naço örneğinde görüldüğü üzere- Bulgar komitecilerine karşı Osmanlı makamlarıyla işbirliği yapması Slavist cereyanın Balkanlardaki Arnavut çıkarları için büyük bir tehlike olarak görmelerinden kaynaklanmıştır.

Gerçekten de bu tarihlerde Bükreş Sefareti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği "mahremane [gizli]" yazılarda Bükreş'teki Bulgar ihtilal komitelerinin "mefsedetkârî [fesahtça]" hareketlerinin genişleyip arttığına dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede 26 Ocak 1900 tarihli bir yazıda komitenin yapısı ve silah tedariki konusunda şunlar söylenmiştir: Bulgar komitelerin üye ve taraftarı arasında pek çok Bulgar memuru ve zabitanı mevcuttur. Zira Bükreş İhtilal Komitesi'nin fahri başkanı "Kaçaçev" ile mülazım "Stançev" de eski Bulgar zabitlerindendi. Her ne kadar bunlar komitenin hizmetinde bulunduğu sırada kendilerinin muvazzaf olmadığını belirtse de, elçinin anlatımına göre bu bir

27 BOA., HR.TO., 341/47, 01.05.188; BOA., Y.A.Hus., 213/102, 23 Ş. 1305.

28 BOA., Y.A.Hus., 216/61, 17 Z. 1305.

29 BOA., Y.A.Hus., 217/45, 15 M. 1306.

taktikten ibaretti. Çünkü bunlar, gerçekte Bulgar ordusunda istihdam edilmiş durumdaydı. Sadece “olağanüstü bir hizmet” durumu olduğu için geçici olarak mevcut resmî görevlerine ara vermişlerdir. Komiteler, “cemiyât-ı husûsiye [gizli cemiyetler]” mahiyetini muhafaza etmişlerdir. Bulgar zabitanı riyasetinde olup askerî komiteler şeklinde teşekkül etmişlerdir. Bulgar komitacıları Silah ve mühimmatı sivil giyimli bir takım Bulgar zabitanı tarafından satın alarak temin etmişlerdir. Özellikle, Bükreş’te eski ancak ucuz tüfekler satın alınarak Tuna’nın başka taraflarından sevk edilmişlerdir. Bulgar komitacıları nakliyatın güvenli bir şekilde gerçekleşmesi için silahların bulunduğu sandıkların üzerine “Bulgaristan Levazımat Dairesine” mahsus bir bayrağı yapıştırdıklarından sahildeki memurlar bunu Bulgar prensliğine ait resmî bir işlem olarak kabul etmekteydiler. Sefirin anlattıklarına göre, Bulgar komitelerinin ihtilal faaliyetlerinde ihtiyaç duydukları para Bulgar memurlarının yardımıyla Bulgaristan Presliği’nin her tarafında “cebren [zorla]” millî yardım olarak toplanıyordu. Aynı zaman Rus Slav komiteleri bu yardımlarda önemli bir yer tutmaktaydı. Rus komitelerinden “Slavyaniski” bu sırada 50.000 Rublelik parasal yardımda bulunurken, Bergos üzerinden de “birçok” silah göndermiştir. Silah alımlarından birini Bulgaristan’ın eski maliye nazırlarından Sarafov gerçekleştirmiştir. Sarafov’un Bükreş’te bulunduğu sırada Arnavut ve Bulgar komitelerini Osmanlı Devleti aleyhine bir isyan çıkarmak için uzlaştırmaya çalıştığı da bilinmektedir. Ancak Arnavut komitacıların para ve büyük bir devletin yardımının temin edilmesi konusunda istedikleri garantiyi alamamaları üzerine anlaşma gerçekleşmemiştir³⁰. Bükreş elçisinin izahatından anlaşılmaktadır ki Bükreş, Balkanlarda Bulgar ihtilal hareketlerini destekleyecek zemine ve bu zemini sürekli olarak besleyecek ortama sahiptir.

Osmanlı hesabına çalışan hafiyelerden Osmanlı makamlarına intikal eden istihbarat, Bükreş’teki Bulgar komitacıların gizli ancak “daima” faal bir şekilde çalıştıklarını göstermiştir. Osmanlı Devleti’ne bilgi toplamak için Atina’ya gönderilen Narini adında bir hafiye, Osmanlı Hariciyesi’ni 1889 yılında Bükreş’te Bulgar Şark Komitası adında bir komitadan haberdar etmiştir. Narini, adı geçen komitanın Sofya, Belgrad ve İstanbul’da şubelerinin bulunduğu dikkat çekmiştir. Bahsi geçen komite, Sofya’da Bulgar Prensi aleyhinde gizli faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak, planları deşifre olduğundan bundan bir sonuç alamamıştır. İstanbul’da Padişah aleyhinde de türlü tahrik planları hazırlamışlardır. Hatta bu planlar arasında Osmanlı tahtına başka bir padişahın geçeceği haberini yaymak dahi bulunuyordu. Ancak, Komitanın İstanbul’daki plan ve çalışmaları hakkında Osmanlı hükümeti zamanında bilgilendirilmemiştir. Bu ise Osmanlı yöneticilerinin Narini ile çalışmaktan vazgeçmesinin nedenlerinden biri olmuştur. Narini’nin Osmanlı yetkililerini bilgilendirmesinde yaşanan aksaklıkların nedenlerinden biri de, kendisinin deşifre olup can güvenliğinden endişe etmesi idi. Zira bu endişe onun bir yıl

30 BOA., A.MTZ., 65/15, 05.10.1317.

boyunca istenilen bilgileri aktaramamasına neden olmuştur. Bu ise, Osmanlı yetkililerinin Narini'den umudunu kesmesine neden olmuştur³¹.

Aslında Narini'nin endişe etmesinde haklılık payı vardı. Onu haklı çıkaracak bir olay 1900 yılı Şubat'ında şu şekilde cereyan etmişti. Gizli Bulgar komitacıları hakkında Osmanlı Devleti adına casusluk yapan Fitovski adında biri ile kendisiyle çalışan iki kişi öldürülmüştür. Olayın derinlemesine incelenmesi üzere bazı önemli detaylar ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, Fitovski; Edirne, Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerindeki Bulgar komitacıları hakkında uzun süreden beri Osmanlı Zabtiye Nezareti ile Bükreş Sefareti'ne bilgi aktarmaktaydı. Fitovski'nin Osmanlı Devleti'ne çalıştığı anlaşılınca Bükreş Bulgar Komitesi ölüm kararı almış ve bu kararın icrasını Sofya'daki Bulgar komitesiyle istişare etmiştir. Neticede Sofya Bulgar Merkez Komitesi'nin Bükreş'e gönderdiği kişilerce Fitovski ve Bükreş'te ticaretle uğraşan diğer iki Bulgar hakkında verilen ölüm kararı infaz edilmiştir. Yapılan sorgulamada katillerden Nikola Mitof, suçu işlemeden önce Bükreş Bulgar Komitesinin başkanı Zifatof ile görüşüp planın detaylarını konuştuklarını itiraf etmiştir. Bu olay araştırıldığında ortaya çıkan dikkate değer bir başka husus da, "*Bulgar hükümetinin dahi Bulgar fesâd komitacılarıyla katillerine 'alenen mu'avenet [yardım] ve suhûlet [kolaylık] göstermekde olduğu(nun) bir kere daha*" anlaşılmış olmasıdır. Diğer taraftan, cinayetin Romanya'da duyulması, gerek Romen hükümeti, gerekse Romen basını nezdinde büyük bir tepki ve nefretle ele alınmıştır. Bu arada Romen hükümeti, Bulgar komitacılarının faaliyetlerine mani olmak amacıyla yapmış olduğu araştırmada Bükreş Bulgar komitesinin planları ve Sofya Bulgar komitesiyle yaptığı haberleşmeye dair birçok evrak ele geçirmiştir³².

Bu tarihlerde faaliyet gösteren Bulgar gizli komitelerinden Stançev adındaki başka bir Bulgar komitesi Bükreş Sefareti ile Osmanlı Hariciyesi arasında yazışmalara konu olmuştur. Komita hakkında şikâyete neden olan husus Stançev komitesinin Avusturya'da Vrendel adında bir silah şirketinden silah temin etmeye çalıştığı idi. Bükreş Sefareti'nin aldığı bilgiye göre komita, üç yıl öncesinde (Bulgaristan Komiserliği'nin yazışma tarihi 30 Kasım 1902) adı geçen şirketten silah sipariş etmişti. Bu silahlar Makedonya'da kullanılmak üzere Selanik'e nakledilecekti. Ancak ödeme yapılmadığı için silah alım satımı da gerçekleşmemiştir³³. Bu ihbarın Hariciye Nezareti'ne bildirilmesinden sonra Viyana Sefareti'nden durumun araştırılması istenmiştir. Viyana Sefareti "*yegane mevsuk [güvenilir] birmembadan*" aldığı bilgiye dayanarak iddiayı doğrulamamıştır. Avusturya'nın, silah ihracı konusunda şiddetli teftişinin olduğu notu da bu bilgiye eklenmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı ülkesine komitacılar tarafından silah sokulması konusunda Bâb-ı Ali'nin endişesi de giderilmiş değildi. Bunu, Dâhiliye Nezareti'nin 2 Kanun-ı sani 1318 (15 Ocak 1903) tarihli yazısında açık

31 BOA., Y.PRK.TKM., 17/43, 02 L. 1307.

32 BOA., BEO., 1477/110754, 29 Z. 1317.

33 BOA., A.Mtz. (04), 86/29, 16 N. 1320.

bir şekilde görmekteyiz³⁴: “Her ne kadar haber-i vâkı’anın aslı olmadığı dermiyân olunuyorsa da her hâlde tedâbir-i ihtiyâtiye icrâsıyla dâhil-i memâlike esliha-i mahsûsa idhâl edilememesi esbâbının kaviiyen istikmâli husûsuna himem-i ‘aliyye-i dâverileri derkâr buyurulmak bâbında.”

Meşrutiyet’in ikinci defa ilanına doğru yol aldığı 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devletinin Balkanlardaki siyasal sorunları oldukça ağırlaşmıştı. Makedonya Sorunu, bu sorunların başında gelenlerden biriydi. Büyük devletler ve yerel güçlerin ihtiraslarının yoğunlaştığı Makedonya, komitacıların da ulusal çıkarları doğrultusunda mücadele veya ittifaklar içinde oldukları bir coğrafya idi. Bu çerçevede Makedonya’da pek çok komita/çete faaliyet içindeydi. 1902 yılında Rumeli Müfettişliği’nin kurulmasıyla teftiş için bölgeye giden Hüseyin Hilmi Paşa’nın hazırladığı rapora göre³⁵ Makedonya’da 110 Bulgar, 80 Rum (Yunan), 30 Sırp, 5 kadar da Ulah komitası/çetesi mevcuttu. Bunlar asayişsizlik çıkardığı zaman Osmanlı müdahalesi gerçekleşir. Müdahale sonucunda bir yılda en az 20-30 kadar komita/çete imha edilirdi Ancak çok geçmeden yeni komitalar/çeteler teşkil edilerek, hemen aynı çete sayısına ulaşıldı.

Bulgarların Büyük Bulgaristan’ın bir parçası olarak gördükleri Makedonya, Bulgar komitacıları için kilit konuma sahipti. Makedonya için faaliyet gösteren Bulgar komita sayısı da bunun bir kanıtıydı. 19. yüzyıl son çeyreğinden 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde bu komitaların sayısı sekizi bulmuştu. Bunları kuruluş yılı ve yerine göre şöyle sıralayabiliriz: Bulgar-Makedon Merkez Komitası (1879), Makedonya Komitası (1887, Köprülü, Gevgiri, Bulgaristan), Muhibb-i Vatan Cemiyeti (1887, Hasköy), Merkezî Edirne-Makedonya Komitası (1890, Sofya), Makedonya Talebe Teşkilatı (1892, Sofya), Makedonya Politik Cemiyeti (1895, Varna), Genç Makedonya Cemiyeti (1896, Sofya), Makedonya Bulgar Komitası (1902)³⁶. Bulgar komitacıları özellikle Doğu Rumeli’nin Bulgaristan’a ilhakı sonrasında Makedonya üzerindeki emellerine ulaşmak için yoğun bir faaliyete girişmiştir. Londra’daki Balkan Komitası’nın da desteğiyle yürütülen faaliyetler 1903 yılında Makedonya’daki büyük Bulgar isyanının zeminini hazırlamıştır. Bunda Kosova Valisi Hafız Paşa’nın zamansız ölümünün ciddi bir etken olduğunu eklemek gerekir. Çünkü kimi yerlerde silah depoları, basım ve bildiri merkezleri ortaya çıkarılan, ani baskınlarla plan ve programları akim bırakılan Bulgar komitacıları Hafız Paşa’nın sıkı takibati altındaydı³⁷.

34 BOA., *DH.MKT.*,634/61, 16 L.1320.

35 Bkz: Hale Şivgin, “Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya Sorunu”, *The Balkans: Languages, History, Cultures, Bulgaristan Veliko, Tunova Üniversitesi*, 2007, s.3.

36 Mahir Aydın, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Otoman Studies*, İstanbul, 1989, s.210. Ayrıca bkz. Ahmet Altıntaş, “Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.VII, S.2, 2005, s.81 vd.

37 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkîyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, 2. Bsk., Ankara, 1987, s.117, ss.151-152.

1906 yılı başlarındaki gelişmeler, Rumlara (Yunanlılara) karşı Bükreş, Sofya ve Makedonya'daki Bulgar komitalarını müştereken hareket için bir araya getirmiştir. Rumlara karşı mücadele eden Ulahlar da Bulgar komitacılarına katılmışlardır³⁸. Bulgar komitalarını bir araya getiren süreç ise şöyle başlamıştır. Sofya'da kurulmuş olan "Cemiyet-i Hayriye" adında bir komite, Bükreş ve Makedonya'daki Bulgar komitalarının müştereken hareket etmesi için üç üyesini Bükreş'e göndermiştir. Bükreş'te Romanya komitesi üyeleri ile birkaç kez meydana gelen görüşmelerin sonucunda önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar şu şekilde sıralanabilir: 1-Bulgar çeteleri (komitaları) Romanya çeteleriyle müştereken hareket edeceklerdir. 2-Romanya komitesinin maddi olarak vereceği yardımla çeşitli çeteler teşkil edilecektir. 3-Osmanlı topraklarında yaşayan Rumlara karşı çeteler tarafından harekette bulunulacaktır. Görüldüğü gibi; Rumlar, Bulgar komitalarının açık düşmanıydı. Bükreş Sefirinin ifade ettiği gibi, "Yunanlık fikri" uğrunda çalışacak olanların tamamının katli ve itlâfı Bulgar komitelerinin temel amacıydı. Aslında, bu amaca yönelik eylemlerin önceden başlamış olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, Bükreş Sefaretî'nin Hariciye Nezaretî'ne gönderdiği 1 Aralık 1905 tarihli yazısına konu olan Romanya'nın Kalafat şehrinde meydana gelen "Papa Dimitri" cinayeti bu türden bir olaydır³⁹.

Dikkate değerdir ki, Yunanlılar ortak düşman olunca Bulgar ittifakına Ulahlar da katılmıştır. Gerçi Selanik ve Manastır Bulgar komitacıları arasında Ulah kökenli olanlar vardı⁴⁰. Fakat burada Ulahlardan kasıt Bükreş'te bulunan "Societe Mas de Romen" komitesi idi. Bükreş Başşehbenderi'nin ihtilal komitesi olarak zikrettiği bu komite, Ulahları Yunan çetelerinin "mezaliminden" korumayı temel görev saymıştır. Bu gerekçelerle Yunan metropolitleri aleyhinde suikast planları hazırladıkları ve başka gizli tahrik eylemlerinde buldukları bilinmekteydi. Yine bahsi geçen komite, İbrail ve Bükreş'te mitingler yapıp bir takım bildiriler dağıttıkları gibi, Bükreş ve Yergöğü'de "Helenizm taraftarı" iki Rum'un dükkânı tahrip etmiştir⁴¹. Görüldüğü gibi, komitacıların acımasız eylemleri, var olmak için hâkim olmak, hâkim olmak için düşmanını yok etmek ve bunun için de düşmanın düşmanı ile işbirliği yapmak zemininde icra edilmekteydi.

38 Hariciye Nezaretî, Bulgar komitaların müşterek hareketine ilişkin ilk bilgileri Bükreş Başşehbenderliği'nin 22 Zilka'ade 1323 (18 Ocak 1906) tarihli yazısıyla öğrenmiştir. Ancak burada Başşehbenderliğin bürokratik usule uymayıp Bükreş Sefaretî ile değil de doğrudan Hariciye Nezaretî ile yazışması, Hariciye Nezaretî'nin ikazına neden olmuştur. (BOA., BEO., 2743/205719, 21 Za. 1323). Bu ise Osmanlı Devleti'nde -bu tarihlerde- bürokratik işleyiş konusunda usule riayet edilmesine itina gösterildiğini ortaya koymaktadır.

39 BOA., TFR.I.U.M., 12/1115, 2 M. 1324. s.8.

40 BOA., TFR.I.U.M., 12/1115, 2 M. 1324. s.10.

41 BOA., TFR.I.U.M., 12/1115, 2 M. 1324. s.10; BOA., BEO. 2778/208350, 15 M. 1324.

2. Arnavut Komitacılığı

2.a. Arnavutlar Arasında Ulusçu Fikirlerin Gelişmesi

Arnavutlar arasında Osmanlı yönetimine karşı isyan ya da direniş eylemleri Tanzimat'ın ilanından sonra ortaya çıkmıştır. Bu eylemler, Tanzimat'ın merkezileştirme ve eşitlik anlayışının Arnavutların yüzyıllardan beri kendi geleneksel yapıları içinde sahip oldukları imtiyazları ortadan kaldırmasına karşı gösterilen reaksiyondan kaynaklanmıştır. Tanzimat ve bu dönemin liberal hareketleri, aynı zamanda Arnavutlar arasında kültürel uyanışın canlanmasına yol açan ortamı hazırlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Arnavut aydınlar Arnavut kültür ve tarihi, dil-edebiyat ve folkloru üzerinde çalışmaya başlamışlardır. 1864 yılında Konstandin Kristoforidhi adındaki bir Arnavut, İstanbul'da bir kültür derneği kurma girişiminde bulunmuş ve Arnavutluk'ta okullar açmak amacıyla Arnavutça bir alfabe hazırlayıp basmıştır. Ne var ki, Arnavut aydınlarının 1871 yılında Arnavut dilinde eğitim yapmak için Babıali nezdinde yapmış oldukları teşebbüsleri bir sonuç vermemiştir⁴². Yine, 1874'te Atina'da açılan ve altı yıl faaliyet gösteren Arnavut Filoloji Merkezi Arnavut milliyetçi duygularının bir ifadesi olarak ortaya çıkmıştı. Merkez, siyasi amacının olmadığı görüntüsü vermesine rağmen, gerçekte Arnavut halkının Türk boyunduruğundan kurtulması amacıyla besleniyordu⁴³.

Arnavutların ulusal idealler etrafında örgütlenerek siyasi hedeflere kanalize olması, 1875'te Bosna Ayaklanması'yla ortaya çıkan Balkanlardaki krizin Arnavut topraklarını tehdit etmeye başlamasıyla görülmüştür. Çünkü Balkanlarda Rusya'nın aktif rol almaya başlaması ve Bulgar, Sırp ve Karadağlıların Arnavut topraklarını da içine alan talepleri Arnavut aydınlarını harekete geçirmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasından hemen önce Arnavut ulusal hareketinin önde gelen aydınlarından Abdul Frasherî'nin başkanlığında Yanya'da toplanan Arnavut vatanseverleri Babıali'ye sunulmak üzere ultiimatome niteliğinde kararlar almışlardır. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk bölgesini koruyamaması durumunda, Arnavutlar özerk bir idare kurarak bizzat bu toprakları savunacaklardı. Bu amaçla, Babıali'den farklı vilayetlere bölünmüş olan Arnavutluk toprakları tek bir Arnavutluk olarak birleşerek yönetiminin Arnavutlara bırakılması, eğitim ve yargı alanında Arnavutçanın geçerli olması ve Arnavut erkeklerinin sadece Arnavutluk vilayet ordusu için askere alınması talep edilmiştir⁴⁴.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Arnavutları Panslavizm tehlikesine karşı Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmeye zorlamıştı. Arnavutların

42 Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, 1. Bsk., İstanbul, 1997, ss.162-163.

43 Avlonyalı Ekrem Bey, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)/Ekrem Bey Vlora: Lebenserinnerungen (1885-1912)*, Çev. Atilla Dirim, 1. Bsk., İstanbul, 2006, s.162.

44 Bozboru, *a.g.e.*, s.190.

amacı Osmanlı Devleti'ni korumak değildi. Ülkelerinin hem kuzey, hem de güney bölgelerinin geleneksel düşmanları tarafından işgali söz konusuydu; bu nedenle de uyanık olmak zorundaydılar⁴⁵. Savaşın Rusya tarafından kazanılıp, Arnavut topraklarının büyük bir kısmının Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'a verilmesi üzerine Arnavut aydın ve vatanseverleri, İstanbul'da toplanarak Arnavut Haklarını Savunma Komitesi'ni kurmuşlardır. Ayrıca toplantıda Prizren'de bir kongre yapılması kararı alınmıştır. Prizren Kongresi 300 delegenin katılımıyla Berlin Kongresi'nden üç gün önce 10 Haziran 1878 tarihinde gerçekleşmiştir. Arnavut ulusçuluğunun gelişiminde önemli bir evre olan kongreyle, Prizren Birliği tesis edilmiş ve Osmanlı hükümeti ve Berlin Kongresi'ne katılan diğer devlet temsilcilerine gönderilen muhtralarda Arnavutların kendilerini temsil eden bir hükümetin bulunmadığı, Osmanlı Devleti'nin de kendilerini temsil edemeyeceği, bu nedenle de tamamen ayrı bir ulus olan Arnavutların her türlü asimilasyona karşı mücadele edeceği deklere edilmiştir. Bununla birlikte, Birlik üyeleri arasında görüş farklılığı vardı. Birliğin muhafazakar kanadına mensup olanlar, Birliğe diğer Müslüman Balkan uluslarının da katılımını isteyip İslamî bir karakter kazandırmak istiyorlardı. Abdul Farasherî'nin başını çektiği ulusçu kanat ise dinî ayırım gözetmeksizin bütün Arnavutların Birliğe dâhil olmasını istemekteydiler. Bu gruptakiler Birliğin sadece Arnavutluk'un parçalanmaması için değil, aynı zamanda özerkliği için de mücadele etmesini savunmaktaydılar⁴⁶.

Berlin Kongresi'nde Arnavut taleplerinin dikkate alınmayıp bir kısım Arnavut toprağının Balkan devletleri arasında paylaşılması Arnavutları silahlı mücadeleye itmştir. Özellikle Karadağ ile sınır tashihi sorunu, Prizren Birliği'nin Osmanlı Devleti'ne karşı da mücadele etmeye ve işi özerklik ilanına kadar götürmesine neden olmuştur. Hatta Birlik 1881'de kendisini "Geçici Arnavut Hükümeti" olarak ilan etmiş ve 20.000 kişilik bir ordu kurmuştur⁴⁷. Ne var ki, Yunan sınır anlaşmazlığı çözüldükten sonra Osmanlı kuvvetleri ortaya çıkan elverişli ortamdan yararlanarak 1881 Mart'ında Prizren Birliği'ni dağıtmıştır. Prizren Birliği'nin mücadelesi amacına ulaşamamış görünse de, Arnavutlara kendi topraklarını koruma bilinci aşılması ve davalarını uluslararası diplomasinin gündemine taşıyabilmeleri noktasında başarılı olmuştur.

2.b. Bükreş'teki Arnavut Komitacılığı

2.b.1. Drita Komitesi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Prizren Birliği'nin dağıtılmasından sonra Arnavut ulusçuluğu daha ziyade eğitim ve kültür alanına kayarak gelişimini devam ettirmiştir. Diğer taraftan Arnavut ihtilalcileri, faaliyetlerini yeraltı faaliyetleriyle ya da yabancı ülkeleri üs edinerek yürütmeye çalışmışlardır. Bükreş'teki komitacılık

45 Avlonyalı Ekrem Bey, *a.g.e.*, s.163.

46 Bozboru, *a.g.e.*, ss.191-193.

47 *A.g.e.*, ss.203-204.

faaliyetlerini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Belirtmek gerekir ki, 1880'lerden sonraki Arnavut komitacılarının çalışmalarında Makedonya, merkezî bir konuma sahip olmuş ve diğer Balkanlı güçlerle mücadelenin ana unsurlarından biri olmuştur.

Arnavutların örgütlenerek yeniden bir cemiyet/komite teşkil etmeleri Prizren Birliği'nin dağıtılmasından üç yıl sonra 1884 yılında gerçekleşmiştir. *Drita* (Işık) adını taşıyan bu komite bu defa Bükreş'te kurulmuştu. Komitanın başında Koçalı Anastas Avramidhi Lakçe ve Grenoveli Konstandin Efdimi adında iki zengin tüccar vardı. Komitenin gelişiminde Romen hükümetinin de yardım ve iyi niyetinin katkısı yadsınmaz⁴⁸. *Drita* esas itibariyle kuruluş amacının Arnavutça eğitimin tahsili olduğunu ilan etmiştir.

Osmanlı hükümetiyle iyi ilişkiler tesis etmek komitenin öncelikli gündem konularından biri olmuştur. Bu amaçla, kuruluşundan kısa bir süre sonra Efdimi, Osmanlı Bükreş Sefiriyle görüşmüş, hatta komite üyelerinden oluşan bir heyet için de randevu talebinde bulunmuştur. Efdimi, görüşmesinde komitenin kuruluş amacının Arnavut edebiyatına hizmet etmek olduğunu ifade etmiştir. Yine de; Efdimi'nin ifadesi, Bükreş Sefirinin komite hakkındaki şüphelerini gidermemiştir. Zira Sefir, padişahın himayesinde Arnavutların tahsil ve maarif için bütün araçlardan yararlandığını dolayısıyla da "*Romanya'da böyle bir komitenin teşkiline gerek olmadığı*" düşüncesindeydi. Aslında Osmanlı Sefiri komitenin muhtemel siyasi faaliyetlerinden endişe etmekteydi. Çünkü Sefir, komitenin Bükreş'te bilinmeyen bir yere "*fesadâmiz*" ilannameler gönderdiğine dair haberler almıştı. Efdimi, sefirin endişesinin nedenini fark etmiş olacak ki, komitenin politik amacı bulunan üyelerinin olmadığını ve bu amaca hizmet eden cemiyetlerle de asla ilişkisinin bulunmadığını açıklamak zorunda kalmıştır⁴⁹.

Drita, gerçekten de, kuruluşundan sonra amacına uygun olarak Arnavut dili ve edebiyatına ilişkin çalışmalarını devam ettirmiştir. Bu çerçevede basım işine önem veren komite mensupları, 1886'da Viyana'dan bir de matbaa almış ve bu matbaada Frasheri kardeşler ile Yani Vreto tarafından kaleme alınan ders kitapları basmışlardır⁵⁰. *Drita* kültürel faaliyetlerini devam ettirirken, Makedonya'daki gelişmelere de kayıtsız kalmamıştır. Denilenin aksine kendini siyasi sorunlardan soyutlamış değildi. Zaten böyle olması da beklenemezdi. Bükreş Sefareti'nin 29 Kasım 1887 tarihli yazısına göre, komitenin Makedonya'da Arnavut dilinin gelişimine çalıştığı doğrudur. Bununla beraber; komite,

48 Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökleri/Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, 1. Bsk., İstanbul, 2013, s.231.

49 BOA., HR.TO., 40/32, 03.02.1885. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden İbrahim Temo, *Drita*'nın "Osmanlı dostu" bir örgüt olduğunu ileri sürmüştür. İbrahim Temo'ya göre Romanya'daki Hıristiyan Arnavutlardan "zengin" Grekofiller (Yunanseverler) Osmanlı karşıtı, *Drita* mensupları ise Arnavutluğun bekasını Türkiye'nin var olmasında gören Osmanlı dostu idiler. Mehmet Hacısalihoglu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Çev. İhsan Catay, İstanbul, 2008, s.59.

50 Clayer, *a.g.e.*, ss.231-232.

Makedonya'nın güneyinde Yunan, kuzeyinde Sırp unsurlarının nüfuz ve tahrikâtına mukavemet etmeyi de görev addetmiştir. Bu sırada, Yunanlılar ve Sırp'lara karşı Bulgarlar ile Romanyalıların müşterek bir harekette bulunacakları, buna Drita'nın da dâhil olacağı dedikoduları bile işitilmekteydi. Bu dedikodular "Journal de Deba" gazetesine de haber olmuştur. İlginçtir ki, Bükreş Sefiri, komite üyelerinin padişaha sadakat konusunda teminat vermelerine rağmen, komite hakkındaki şüphelerini burada da yinelemiştir⁵¹. Bu çerçevede Bükreş Sefareti, Drita'nın çalışmalarını yakından takip etmiştir. Yayın faaliyetlerinin dışında Komite üyelerinin haberleşmeleri özenle izlenmiştir. Bu meyanda, Yanya'daki Avusturya postanesi komitanın önemli haberleşme kanallarından biriydi. Bu yazışmalardan "mahremâne (gizli)" notuyla gönderilenler Osmanlı yetkililerinin çok daha fazla dikkatini celp etmekteydi. 1888 Ağustos'unda elde edilen bazı mektup ve risaleler bu türdendi. Komite üyelerinden Kruşovalı Nikola Goşa adındaki birine ait mektup Osmanlı makamlarını rahatsız etmiş ve komiteye olan kuşkuları artırmıştır. Zira mektupta İskender Bey'den sitâyişle bahsedilmekte ve Arnavutluk'un "şimdiye kadar mezellet [alçaklık, itibarsızlık] içinde kalmış olduğu" söylenmekteydi⁵². Bu ise Osmanlı Devleti için gelecekte bir "fesat" ve "tecavüz"ün işareti olarak görülmüştür.

Nitekim çok geçmeden Drita komitesi Osmanlı makamlarınca "cemiyet-i fesadiye" ünvanıyla adlandırılmaya başlanmıştır. Drita Arnavutları "istiklalleri" için genel bir "ihtilal"e teşvik için kurulmuş bir komite olarak görülmüştür. Drita'nın yayınları "efkâr-ı ahâliyi [kamuoyunu] tehyic edecek [heyecana getirecek] yolda" neşr edilmiş "muzırr [zararlı]" evrak olarak addedilmiştir⁵³. 19 Eylül 1888 tarihinde Bükreş'te yayımlanan "Arnavud Kavmi İçin Nida" ve "Arnavudluk" başlığıyla yayımlanan beyannameler bu meyanda değerlendirilmiştir. Bu yazılar yüksek milli hislerle yazılmış, gerçekten de Arnavutları istiklal için harekete geçirecek içeriğe sahipti. "Arnavud Kavmi İçin Nida" adlı beyannamede Arnavud kavminin her alanda geri kalmış olduğuna işaretle ölüm uykusundan uyanmasını yüksek sesle ifade ediyordu. Ataları olan Pelasgların geçmiş zamanlardaki "şanlı" tarihinden söz ediliyordu⁵⁴. Arnavutların medenî dünyada yerini alması için her sahada çalışması gerektiği öğüdünde bulunulurken Homeros'un "itibar ve servet savaşta kazanılır" sözünün düstûr edilmesini istiyordu. Bu çerçevede, Arnavutların düşmanları Slavlar ve Rumlar (Yunanlılar) idi. Bunlar, kılıçla yok edemedikleri Arnavutları "daima bir

51 BOA., HR.TO., 41/29, 29.11.1887.

52 BOA., Y.PRK.ZB., 4/22, 17 Z. 1305; BOA., Y.PRK.ZB., 4/29, 3 M. 1306.

53 BOA., DH.MKT., 1549/45, 25 M. 1306, s.1-2. (Manastır Vilayeti'nin 7 Eylül 1304/12 Muharrem 1306 (19 Ağustos 1888) tarihli yazısı ile Dahiliye Nezareti'nin Mabeyn Baş Kitabeti'ne gönderdiği 17 Eylül 1304/22 Muharrem 1306 (29 Ağustos 1888) tarihli yazı.

54 Beyanname'nin Arnavutlara hitabı şu şekilde başlamaktadır: "Arnavud karındaşlar, cümilenize ma'lûmdur ki, küre-i 'arzun üzerine güneş ziyâlandığı gibi Avrupa da öyle parlar. Bu ise ilim ve ma'rifet okuyub yazmak ve ticâretle vücûd bulmuştur. On dokuzuncu 'asırda yaşarız. Ne vakit bütün milletler ve kavmiyet eski 'asırlarda cehâlet hasebiyle ağır uykuda kalıp şimdi uyanmaya başladılar fakat kendi hukukunu indellah ve indennâs zâhiren arar bugünkü günde nâdir millet bulunur. Yalnız biz Arnavudlar!.." BOA., DH.MKT., 1549/45, 25 M. 1306.

İsa'ya karındaş olduklarını" söyleyerek "haç"la kandırmaya çalışmışlardı. Yani, Rumlar ve Slavlar, "İsa karındaş iseler de" Arnavutların "asıl düşmanları"ydılar. Söz konusu yazıda Yunanlıların Arnavutları Yunanlılaştırma siyaseti ve bu çerçevede Patrikhâne'nin suiistimalleri, üzerinde durulan ana konulardan biri olmuştur. Buna göre Arnavutlar için Patrikhane bir "şeytan yuvası" idi. Arnavutları bir hizmetçi gibi kullanmıştır. Arnavut dili ve kültürünün yaşanmasına engel olmuştur. Bu nedenle Arnavutlar dil maarifini geliştirmek için çalışmalı, mektepler açmalı, kitaplar basmalı, düşmanlarının yalanları ile mücadele etmeliydi. Bunun için de bütün Arnavutların birleşmesinin zamanı gelmişti. Benzer görüşleri dile getiren "Arnavudluk" yazısında ise Arnavutların geleceği için 4 temel noktanın icrası gerekiyordu: 1-Arnavut dilinin okul ve kiliselere sokulması. 2-Arnavutça ittifak edilmesi ve okullar yapılması. 3-Arnavut dili ve tarihiyle Arnavut milletinin durumunun neşredilmesi. 4-Arnavut milletini cehaletten kurtarıp aydınlığa çıkarmak için kitapların ve gazetelerin yayımlanması. Böylece Arnavutlar uykudan uyanacak, ağır ve utandırıcı boyunduruktan silkinip kurtulacaklardı. Bu yazıda da, Arnavutların geri kalmışlığı ve düşmanları izaha çalışılmıştır. Özellikle, Yunanlılaştırma ve Yunan kilisesi Arnavut kimliğinin en büyük düşmanı ilan edilmiştir. Bununla beraber, Arnavutlara ilim yolunda ilerlemesi telkin edilmiştir. Nasıl ki, gelişmiş ülkeler, Fransa, Almanya, İngiltere ve Amerika gibi devletler ilim sayesinde ileri gitmişlerse, Arnavutlar da aynı yola girmeliydi⁵⁵.

Görüldüğü gibi bu yayınların Osmanlı hükümetini kaygılandıran yanı ihtilalci karakter göstermesi idi. Yoksa söz konusu yayınların Osmanlı Devleti'ni hedef alan tarafı yoktu. Aksine yazılarda Osmanlı yanlısı bir tavır sergilenmiştir. "Arnavud Kavmi İçin Nida" da Türk idaresinin, dört yüz seneden beri Arnavutların servetlerine, ırk, dil, ahlak ve haklarına dokunmadıklarından bahsedilmiş ve hatta Arnavut kavminin "vücut ve can ile" Türk Devleti'nin yanında yer alırsa Ortodoks Hıristiyanlardan kurtulacağı belirtilmiştir. "Arnavudluk" yazısında ise "...ol vakit ne kadar mümkünse Bâb-ı Âli'ye yanaşacağız. Bâb-ı Âli de ol vakit (bizi) himâye edecektir. O milliyet ki o millet kavimlerinden en mu'tidir ve Bâb-ı Âli de o milletin hukukunu muhâfaza edecektir."⁵⁶.

Yukarıda belirtildiği gibi, Bâb-ı Âli, Drita komitasının yayınlarının Arnavutları isyana teşvik için yeterli nedenleri barındırdığını düşünmüştür. Bu nedenle, komitanın "muzır" neşriyatına meydan verilmemesi ve bu yayınların Osmanlı topraklarına sokulmaması için "fevkalade dikkat ve itina edilmesi" Bâb-ı Âli'nin üzerinde önemle durduğu hususlardan biri olmuştur⁵⁷.

1887'de yeniden yapılanan Drita komitesinde, Romen-Ulah çevreleri daha etkili olmaya ve Arnavut-Ulah Propagandası kuvvet kazanmaya başlamıştır. Bunda antihelenizmi çok iyi bilen Korçalı Nikola Naço'nun komiteye

55 BOA., DH.MKT., 1549/45, 25 M. 1306.

56 BOA., DH.MKT., 1549/45, 25 M. 1306, s.4.

57 BOA., DH.MKT., 1550/1, 26 M. 1306.

dâhil olması etkili olmuştur. Her ne kadar komite içindeki ayrılıklar 1893'te Romen-Ulah çevrelerin komiteden yavaş yavaş ayrılıp rakip örgüte yanaşmaya başlamasına neden olmuşsa da, 1887-1895 aralığında komite "Anavut-Ulah çizgisine" bağlı kalmıştır⁵⁸. Hatta 1895'ten sonra da zaman zaman bu siyasal ve politik çizgi ağırlık kazanmıştır. Mesela 1907 yılında Arnavut-Ulah ittifadının kuvvet kazanması, Rumeli Müfettişliği'nin ikazlarına neden olmuştur. Müfettişlik, bu amaçla Bükreş'le Sofya'da bulunan Arnavutlardan bazılarının çete teşkiliyle asayiş bozmak ya da çeteye dâhil olmak üzere pasaportla veya adi yolcu sıfatıyla geçiş yaptıkları bilgisini vermiştir. Bunun üzerine, Bükreş Sefareti ve Bulgaristan Komiserliği, ilgililerden Romanya ve Bulgaristan'dan komitacıların geçişlerine meydan verilmemesi konusunda uyanık olunmasını istemiştir⁵⁹.

1895'ten itibaren ihtilalci Arnavutların otonomi istekleri yükselmeye başlamıştır. Kasım 1896 yılında Manastırlı Müslüman ve Hristiyan Arnavutlar, büyük devletlere gönderdikleri dilekçelerde Bulgar, Yunan ve Sırp'ların devamlı olarak büyük devletlerin himayesi altında bulduklarını, ancak Arnavutların böyle bir himayeye kavuşamadıklarını bildiriyorlardı. Osmanlı Devleti'nden ayrılmayı düşünmediklerini beyanla beraber, kendi hayatlarını yaşayabilme imkânı istemişlerdir. Bunun için de şu koşulların gerçekleşmesini talep etmişlerdir⁶⁰:

1- Kosova, Manastır, Selanik, Yanya ve İşkodra vilayetlerinin birleştirilerek Manastır başşehir olacak şekilde tek bir idarî merkez teşkil edilmesi.

2- Küçük ve orta dereceli memurların Türkçenin yanında Arnavutça da bilen personel tarafından seçilmesi.

3- Yeni Arnavut vilayetlerinin otuz kişilik umumi toplantısının, Manastır valisinin başkanlığında muntazaman toplanması.

4- Arnavutça okul derslerinin konulması.

5- Askerlik hizmetlerinin Avrupa Türkiyesi'nde yapılması.

6- Tam bir dil ve din hürriyetinin olması.

Görüldüğü gibi Arnavutların otonomi talepleri, Arnavutlar için bir birleşik coğrafya teşekkül ettirmekte, idari olarak Osmanlı Devleti ile bağı zayıflamakta ve dolayısıyla Osmanlı açısından Arnavut istiklalinin önu açılmakta idi.

58 Clayer, *a.g.e.*, s.234. Drita'nın Arnavut ve Romen dilinde çıkardığı Sqiperati/Albanezul gazetesinde işlenen Arnavut kimliği çoğu zaman, sadece "Arnavutlar" olarak değil, "Arnavutlar ve Ulahlar", "Arnavut Makedonlar" şeklinde izah edilmiştir. Dolayısıyla komita Arnavut ve Ulahların ortak kimliğini öne çıkarmaktaydı. Crayer, *a.g.e.*, s.235.

59 BOA., *BEO.*, 3101/232540, 4 C. 1313; BOA., *TFR.I.A.*, 34/3390, 05.06.1325.

60 Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, Çev. Ali Taner, İstanbul, 1998, s.253. Arnavutların benzer talepleri 1897 Şubatında İngiltere'nin İstanbul Elçiliği'ne de gönderilmiştir. *Gösterilen Yer*.

Dikkate değerdir ki, 1898 yılında Bükreş Sefareti, Bükreş'teki Arnavut komitacılarının Osmanlı Devleti'ne karşı "hasmâne [düşmanca]" bir tavır içinde oldukları ve amaçlarına ulaşmak için Sırbistan sınırında bir karışıklık çıkarmak istedikleri, bunun için de Sırbistan hükümetinin müdahalesini temine çalıştıklarını ortaya koyan ciddi bilgiler almıştır. Hatta Belgrat'ta Arnavut ve Sırp komitacıları arasında bir görüşmenin vuku bulduğu gibi, Bükreş'teki Sırp Elçilik Kâtibi Ayevkoviç'in de komite ile temasının olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, söz konusu faaliyetlere ilişkin 9 komitacının adı Hariciye Nezareti'ne iletilmiştir. İsimleri bildirilenlerden 7'si Osmanlı (Görice kazasından), 1'i Romanya, 1'i de Yunan tebaasındandı. Yunan vatandaşı olan komitacı, ileride kendisinden bahsedilecek olan Meksi idi. Bükreş Sefiri'nin bildirdiğine göre komitacılar, düşündükleri isyanı 1899 yılı ilkbaharında gerçekleştirecek, ihtiyaç duydukları silahları ise Sırbistan üzerinden temin edeceklerdi⁶¹.

Bu sıralarda, komitenin Bükreş'teki yayınlarında otonomi taleplerinin de ötesinde Arnavut istiklali yazılıp çizilmekte, "Osmanlı Devleti'nin boyunduruğundan" kurtulmak için Arnavutlar mücadeleye davet edilmekteydi. Bu çerçevede komitenin 23 Ocak 1899 tarihli "Sqipetari" adlı gazetesinde yayımlanan beyannamede şunlar söylenmekteydi⁶²: *"Evvela Arnavutluk kıt'asından ve gerek Yunanistan ile İtalya ve Avusturya'da veya bi'l-cümle memâlikde sâkin Arnavudların kâffesi asl ve menşe'leri i'tibâriyle yekdiğerinin birâderleri olduklarından vatanları ahvâlini ve mensûb oldukları kaomin istikbâlini te'emmül ve mü'lâhaza etmek [etraflıca düşünmek] husûsunda cümleten aynı hakkı hâ'izdirler. Sâniyen Arnavudluk kıt'ası yani Preveze'den Bare ve Venedik körfezinden Vrânya, Manastır, Usterdo? Gölü'ne kadar mümtedd (uzayan) arâzi Devlet-i Aliyye'nin izmihlâlinden [yok olmasından]sonra münhasıran Arnavudlara 'âid olacaktır. Sâlisen bizler yani Hıristiyan Arnavudlar Devlet-i Aliyye'nin şayân-ı nefrîn [lanete şayan] olan boyunduruğundan tahlisi giribân etmek [yakayı kurtarmak] üzere hükümet-i seniyye karşı bir mücâdele ve mübâreze-i şedide icrâsına mecbur olacağımızdan istihsâl-i serbestî maksadına müstenid bulunan işbu mücâdeleye iştirâk etmelerini Müslüman milletdâşlarımıza tavsiye eyleriz. Devlet-i Aliyye'nin izmihlâlî [yok olması] muhakkak olduğundan Müslüman karındaşlarımız zâten kuvve-i nâmiyesi halelpezîr olmuş [bozulmuş] olan Devlet-i Aliyye'yi iltizâm etmek beyhûde olduğunun pek iyi bilmeli ve vatanın husûl-i sa'adeti için ondan ayrılmalıdır."* Beyannameden anlaşıldığı gibi komitenin mücadelesi iki temel amaca matuftu: Arnavutların birliği ve sınırları belirlenen Arnavutluk'un bağımsızlığı. Komitacılara göre Osmanlı Devletinin sonu kaçınılmazdı. Ancak asıl sorun, Osmanlı yanlısı Müslüman Arnavutları Osmanlı Devleti'nden ayırıp Arnavut birliğine dâhil etmektir.

Bu arada Bükreş Sefareti, Osmanlı yanlısı Arnavutlardan (özellikle Müslüman Arnavutlardan) komitacıların tahrikkâr faaliyetleri hakkında bilgi almaktaydı. Sefaret'e gönderilen 21 Ocak 1899 tarihli bir mektupta Bükreş'te

61 BOA., Y.A.Hus., 381/18, 09 N. 1315.

62 BOA., Y.A.Hus., 393/63, 07 L. 1316.

muhtelif komitaların Osmanlı aleyhtarı faaliyetler içinde olduklarından bahisle, bunlardan Arnavut komitacıların aynı zamanda Bulgar komitacılarıyla haberleştikleri bilgisi verilmiştir. Bu mektupta özellekle Efdimi Marko'nun faaliyetlerine dikkat çekilmiş ve komitacıların amaçlarının Arnavutluk'un muhtariyeti olduğu belirtilmiştir. Özellikle muhtariyet fikrinin Avusturya hükümeti tarafından desteklendiği, hatta maddi yardımda bulunduğu zikredilmiştir. Bu çerçevede Efdimi Marko'nun Manastır'daki Avusturya Konsolosluğu ile doğrudan ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu mektuptaki anlatıma göre komitacılar, gerçekte muhtariyet olan çalışmalarını daha ziyade Arnavut okulları ve eğitiminin geliştirilmesi kılıfı altında yürütmekteydiler⁶³. Arnavutlar arasında birlik tesis etmek için yürütülen çalışmalar bazı gazetelere⁶⁴ konu olmakla beraber, bölgedeki Osmanlı yöneticileri de bu yönde bazı tedbirler almaktaydı. Örneğin Kosova Valisi, Müslüman Arnavutlarla yaptığı bir toplantıda Müslüman Arnavutların Osmanlı Devleti'ne "sadakatle" bağlı olduklarını, Hıristiyan Arnavutlarla asla birlik olamayacaklarını, dolayısıyla da Hıristiyan Arnavutların taleplerine itibar etmemelerini telkin etmiştir⁶⁵.

Manastır Valiliği 1899 yazında komitacıların Osmanlı vilayetlerine gizli yollardan "muzırr [zararlı]" evraklar sokarak Arnavutları tahrik edip toplantılar icra ettiklerine dair sık sık uyarılarda bulunmuştur. Zaman zaman bu evrakların bir kısmı ele geçirilebilmiştir. Bu evraklardan biri Manastır postanesinde ele geçirilmiştir. Bu bağlamda, bu tür evrakların ülkeye girişinin önlenmesi ve daha önce gelmiş olanlar varsa imha edilmesi, bölgedeki yerel yöneticilere gönderilen talimatların ana konularından biri olmuştur. Bu amaçla, Hicaz, Yemen, Trablusgarb vilayetleri ile Bingazi Mutasarrıflığı'na da tahrirat yazılmıştır⁶⁶. Ayrıca, Romanya hükümeti nezdinde de girişimlerde bulunulmuştur⁶⁷. Nitekim bu girişim sonuç vermiştir. Romanya hükümeti, komitanın Bükreş'te Eylül'de yapacağı kongrenin önlenmesi için bazı polisiye tedbirler almıştır⁶⁸.

Bu dönemin öne çıkan komitacılarından biri Yunan asıllı gazeteci Jorj Meksi idi. Meksi'nin en büyük yardımcıları Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinden firarî Naci (Derviş Hima)⁶⁹ ve Derbeli Yaşar Sadık Erebar adındaki kimselerdi. Bükreş'te Eylül ayında yapılacak toplantı için hazırlanan 19 Temmuz 1899 tarihli davetnamede de onların imzası bulunmaktaydı. Davetnameye Derviş

63 BOA., *Y.A.Hus.*, 393/63, 07 L. 1316, s.3.

64 Bu gazetelerden biri Viyana'da çıkan Politische Korrespondenz "Arnavutlar ve Devlet-i Aliyye" ve "Arnavudlar ve Bulgarlar" başlıklı yazılarında Arnavutların birlik fikri, Osmanlı Devleti ve Slav ilişkileri zemininde değerlendirilmiştir. BOA., *Y.A.Hus.*, 393/63, 07 L. 1316, s.5.

65 BOA., *Y.A.Hus.*, 393/63, 07 L. 1316, s.4.

66 BOA., *DH.MKT.*, 2240/37, 21 R. 1317. Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî'nin bu yöndeki yazısı 19 Ağustos 1315 (31 Ağustos 1899) tarihlidir.

67 BOA., *BEO.*, 1361/102068, 20 r. 1317.

68 BOA., *HR.SYS.*, 129/25, 28.10.1899; BOA., *Y.A.Hus.*, 399/47, 21 R. 1317, s.4

69 Mekteb-i Tıbbiye'nin öğrencilerinden olan Naci isimli kişi, askerlik yaşı geldiğinden kendisine 6 Nisan 1899 tarihinde tebligatta bulunulmuş, ancak emre uymayıp askere gitmediği anlaşılmıştır. BOA., *Y.A.Hus.*, 399/47, 21 R. 1317, s.4. Bu nedenle kendisi yazışmalarda hep firarî sıfatıyla anılmıştır.

Hima Keygalık Müslüman Arnavutları Merkez Komitesi Vekili, Yaşar Sadık Erebar ise Keygalık Müslüman Arnavutları Vekili sıfatıyla imza koymuştur. Söz konusu davetnameye bakıldığında tam bir ihtilal beyannamesi özelliği taşımaktadır. “Arnavud Karındaşlar” hitabıyla başlayan davetnamede, Arnavudların cehalet ve gayrimeşru bir idarenin eseri olarak içine düşmüş oldukları gaflet uykusundan uyanmaları ikazında bulunularak, istiklal çağı olan 20. yüzyılın inkılâp fecrinde oldukları hatırlatılmıştır. Arnavutlardan Osmanlı Hükümeti’ne ümit bağlamamaları isteniyordu. Çünkü Osmanlı Hükümeti “en esaslı bir idare şeraitini” tatbik etmekten acizdi. Davetname ayrıca komitacıların, emellerine ulaşmak için Rusya’nın yardımına önem atfettiklerini göstermiştir. Hatta Lahey Konferansı’nda bu yönde Rus temsilcilere bir layiha sunmuş oldukları bilinmektedir. Davetnamede kongrenin gündemine gelecek konular, dolayısıyla da Arnavudluk’un inşası ve istikbali şu esaslar üzerine tespit edilmiştir: Padişahın tabiiyeti altında Arnavutluk’un istiklali; Arnavutluk’un büyük devletler tarafından seçilip Padişah tarafından atanacak bir vali tarafından idare edilmesi; Bir genel meclisin teşkil edilmesi; Müslüman, Katolik ve Ortodokslardan oluşacak Arnavut millî ordusu; Bütçenin sadece Arnavut ihtiyaçlarına mahsus olması; Türkçe ile beraber Arnavutçanın resmi dil kabul edilmesi; Arnavut okullarının kurulması. Davetnamenin sonunda bu taleplerin “her kavme bahş olunması lâzım gelen hukuk-ı tabiiyye cümlesinden olduğu” belirtilmekteydi⁷⁰.

Osmanlı hükümetinin gerek kendi topraklarında, gerekse Romanya hükümeti nezdindeki girişimlerinin bir ölçüye kadar Arnavut komitasının faaliyetlerini baltaladığı muhakkaktır. Ancak, yaklaşık bir yıl sonra Bükreş Sefareti, “Bükreş’te Hıristiyan Arnavud komitaları vardır ve faaliyetleri şayân-ı dikkat ve ehemmiyetdir” demektedir. Yine, komitaya Müslümanlardan bir kaç kişinin dâhil olmuş olduğu belirtilmekteydi⁷¹.

Bu arada komitanın Arnavutlar ve Arnavutluk adına hareket etmesi Devlet yanlısı Müslüman Arnavutları rahatsız etmiştir. Bu zaman zaman komitacıları ve onların yayınlarını protesto etmek şekline dönüşmüştür. Prizren Müslümanlarının imzasıyla komite heyetine ve komitanın Roma’da çıkardığı gazete idaresine 12 Temmuz 1900 tarihinde gönderdiği bir telgrafnamede, Arnavutların padişaha (II. Abdülhamid’e) ve devlete sadakatinden bahsedilmiş ve komitacıların bütün teşebbüs ve telkinâtı ret ve tekzip edilmiştir. Bu telgrafname, Metroviç Müftüsü’nün de aralarında bulunduğu 41 Müslüman Arnavut tarafından imzalanmıştır⁷². Prizren Müslümanlarının bu tepkisi aslında büyük ölçüde Müslüman Arnavutların hissiyatını temsil etmekteydi. Komitacılar açısından bakıldığında ise bu durum, bütün Arnavutların bir araya getirilmesinin hiç de kolay olmadığını göstermiştir.

70 BOA., Y.A.Hus., 399/47, 21 R. 1317, s.4-6.

71 BOA., Y.PRK.EŞA., 35/97, 6 Ra. 1318.

72 BOA., Y.Mtv., 204/106, 18 Ra. 1318; BOA., Y.Mtv., 204/155, 26 Ra. 1318.

Bükreş Arnavut Komitasının Tuna'nın güneyindeki faaliyetleri 1900 yılı başlarından itibaren artarak devam etmiştir. Bunda Makedonya sorununun büyük bir etken olduğu kuşkusuzdur. Bu çerçevede komita bir taraftan Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerine silah sevk etmekle meşgulken⁷³, diğer taraftan da Filibe'de yeni bir şube açmaktaydı. Bulgaristan Komiserliği'nin verdiği bilgiye göre, söz konusu şube A. Castroyati adında komitenin önde gelen liderlerinden biri tarafından kurulmuş, bunun riyaseti de Filibe'de ticaretle meşgul olan Dimitri Mevele'ye bırakılmıştır. Mevele'yle beraber sekiz komitacı da aktif bir şekilde çalışmıştır ki, bunlardan biri Nazır Efendi adında bir Müslüman'dı. Komiserlik, komite üyelerinin faaliyetleri hakkındaki bilgiyi görevlendirilen bir muhbir vasıtasıyla elde etmiştir. Muhbir, Bükreş Arnavut Komitesi'nin Belgrat ve Çetine'deki şubelerine işaret ettiği gibi, komitenin teşkilatlanması konusunda komite üyelerinin A. Castroyati ile müzakere için İtalya ile temas halinde oldukları bilgisini vermiştir⁷⁴. Osmanlı makamları, aldıkları bilgiye göre komite üyelerinin faaliyetlerini yakından takip etmiş, "telkinat-ı fesadiye"nin önünü almak için yerel yöneticileri gerekli önemleri almaları için harekete geçirmiştir. Bunun için muhbirin temin ettiği komitacılara ait fotoğraf çoğaltılarak Edirne, Selanik, Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra vilayetler ile Zaptiye Nezareti'ne gönderilmiştir⁷⁵. Ne var ki, alınan tedbirlerin sonuçlarını belgelerden tespit edememekteyiz. Ancak, Osmanlı yetkililerinin komitacıların faaliyetlerini takip ettiği ve buna göre dâhili ve harici bazı yazışmaların cereyan ettiği görülmüştür. Mesela, Bükreş Sefareti'nin 1 Temmuz 1903 tarihli tahriratında Castrayoti'nin Peşte'ye gideceği istihbar edilince Viyana hükümeti nezdinde diplomatik temasta bulunulmuştur⁷⁶.

2.b.2. Başkim/Bashkim (İttihat) Komitası

1906 yılı sonlarında Bükreş'te Başkim adında yeni bir komita kurulmuştur⁷⁷. Esas itibarıyla Başkim komitası, daha önce Bükreş'te faaliyet gösteren Dturia, Drita ve Shpresa⁷⁸ komitalarının birleşiminden ibaretti. Aslında o zamanlar, Arnavutluk'un bütün şehirlerinde bu tür komiteler Jön Türklerin deyimiyle "ayrık otu" gibi bitiyor ve Arnavutlar bu komitelere katılmaya davet ediliyordu⁷⁹. Belirtmek gerekir ki, Başkim hareketi, Arnavut ileri gelenlerinin ilgi ve desteğine mazhar olmuştur⁸⁰. Komitanın amacı, Nizamnamesinin 2.

73 BOA., *Y.PRK.HR.*, 30/102, 07 Ra. 1319.

74 BOA., *A.Mtz.* (04), 84/1, 01 Ş. 1320.

75 BOA., *A.Mtz.* (04), 84/70, 11 Ş. 1320.

76 BOA., *Y.A.Hus.*, 451/64, 07 R. 1321, ss.1-2.

77 54 maddeden oluşan Başkim Komitası'nın Nizamnamesi için bkz. BOA., *HR.SYS.*, 155/36, 04.02.1907.

78 Shpresa komitası, 1902 yılında Bükreş'te genç üniversite öğrencileri tarafından Kristo Dako'nun öncülüğünde bir edebî cemiyet olarak kurulmuştur. Clayer, *a.g.e.*, s.327.

79 Avlonyalı Ekrem Bey, *a.g.e.*, s.240-241.

80 Arnavut komitacılığının gelişip yayılmasında Osmanlı yönetiminin (İttihat ve Terakki idaresinin) pasif tavrı da etkin olmuştur. Komitanın liderlerinden ve hareketin "itici gücü"

maddesinde “Arnavud lisanının neşr ve ta’minini ta’kibden Bükreş’te bir mekteb tesisidir. Arnavud lisanıyla kütüb-i tedrisiye [ders kitapları] tab’ından [basımından] Arnavud kavminin Arnavud lisanında tahsili için Arnavudlukta mekâtib küşâdından veya orada mevcut mekâtibe ifâ-yı mu’âvenetden resâ’il-i mevkûte-i edebiye [edebî süreli kitapçıklar] te’lifinden [yazımından] veya bunlara tahsisât i’tâsından [ödenek verilmesinden] ibârettir” şeklinde tanımlanmıştır.

Başkim komitesi her fırsatta bir edebiyat ve kültür cemiyeti sıfatıyla çalışmalarını ve Bâb-ı Âli ile ilişkilerini yürütmeye çalışmakla beraber, kuruluşundan sonra Osmanlı Devleti, onu “cemiyet-i mefsedet”, “cemiyet-i fesadiye” gibi sıfatlarla vasıflandırmıştır. Diğer taraftan komitanın faaliyetleri Bükreş Sefareti tarafından dikkatle takip edilmiş, komita üyelerinin Osmanlı topraklarına girmemeleri için azami gayret sarfedilmiştir. Bu nedenle, Bükreş Sefareti’ne Pasaport için talepte bulunanlar titizlikle incelenmiş, komite üyesi olma şüphesi bulunanlara pasaport verilmemiştir. 1907 yılında Bükreş Elçisi’nin yazdıklarına bakılırsa, pasaport talebi reddedilenler, kendisi ve Osmanlı Devleti aleyhinde “tahammül edilemeyecek” bir takım “tefevühât-ı tecavüzkârâneye”⁸¹ girişmekte, yerel basında Osmanlı Devleti’ne karşı saldırı niteliği taşıyan kötü niyetli yazılar yazmakta ve Romen yerel yöneticilerine baskı yapmakta idiler. Öyle ki, komitacıların hazırladıkları tehditkâr ortam, elçinin “burada bekâ-yı me’mûriyetim gayr-i mümkün olacağı ve elyevm sokağa yalnız da çıkamamakta bulunduğum” sözlerini sarf edecek ölçüde ileri düzeydedir⁸².

Bükreş’teki Başkim Komitesi’nin faaliyetlerinin, Arnavutluk’ta etkin bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, sadece Bükreş ve Atina Osmanlı sefirlerinin yazışmalarına değil, aynı zamanda Bükreş Amerikan elçisinin elde ettiği bilgilere de yansımıştır. Bükreş Amerikan Elçisi’nin 1911 yılında, Bağımsızlıktan yaklaşık bir yıl önce, Atina Osmanlı Sefirine anlattığına göre, Arnavut komitacıları kuzey ve güney Arnavutluk’ta karışıklık çıkarmak emelinde idi. Bunun için de faal bir şekilde çalışmakta idiler.

Daha önce Bükreş Sefirliği de yapmış olan Atina Osmanlı Sefiri, Başkim komitasının Bükreş’ten diğer bölgelere uzayan faaliyetleri olduğuna dair bilgiyi paylaşmıştır. Komitacıların faaliyetlerini rahat bir şekilde yürütmelerinde, Romanya hükümetinin müsamahakâr tutumu ve hatta “Arnavudları okşamakta olmaları”nın önemli bir payının olduğu anlaşılmaktadır. Bükreş Sefiri’nin dediğine göre Arnavut komitacıları “Romanya hükümetinin müzâheret-i resmiyesine

konumundaki Avlonyalı Ekrem Bey, komita faaliyetlerinden Türk makamlarının haberdar oldukları halde, kendisinin baskı görmediğini ve hiçbir zaman uyarılmadığını itiraf etmiştir. Üstelik, bu sırada Ekrem Bey Osmanlı Devleti’nin bir memuru durumunda idi. Avlonyalı Ekrem Bey, a.g.e., ss.240-242.

81 Tefevühât-ı tecavüzkârâneye, saldırı mahiyetinde ilgili ilgisiz sarfedilen sözler anlamındadır.

82 BOA., Y.PRK.EŞA., 51/41, 8 L.1325. Komitacıların Bükreş Osmanlı elçisi ve Osmanlı Devleti aleyhinde yerel gazetelerde yayımladıkları yazıların kupürleri dosyada (Y.PRK.EŞA., 51/41) verilmiştir.

bile nâîl olan 'Mass de Roman' komitesiyle tevhid-i âmîle bile kalkışmaktaydı." Hatta bu sıralarda komitanın ateşli üyelerinden biri olan Hristo Meksi, Romanya polisine gizlice hizmet etmekteydi. Meksi konumu itibariyle "pek kolaylıkla" planlarını icra etmekte ve sonuçta da "bir hayli" menfaat temin eylemekteydi. Bu arada Meksi'nin kardeşlerinden biri İstanbul'da oturmakta idi. "Sık sık" Bükreş'e gelip gittiği tespit edilen kardeş Meksi, Osmanlı karşıtı hissiyatı serdetmekten de geri durmamaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla aile boyu Osmanlı aleyhinde çalışan Meksi ailesi, komitanın Bükreş ile İstanbul arasındaki bağının da aracı durumundaydılar. Diğer taraftan Atina Sefiri 24 Ağustos 1911 tarihinde dikkat çeken bir öneride bulunmuştur. "kavim-i necip" olarak isimlendirdiği Arnavut milletinin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılık ve samimi hislerine zarar gelmemesi için Osmanlı ülkesinde "teşkilat-ı milliyesinin vücuda gelmesi" gerektiğini ileri sürmüştür. Sefire göre bu, "vazifeleri teşviş-i ezhândan [zihinleri karıştırmaktan] ibâret olan" komite üyelerine karşı "en müessir çare" olacaktır⁸³.

Atina Sefiri'nin Başkim komitesi hakkındaki görüşlerini araştıran Bükreş Sefiri, Tuli adında bir Arnavut rahibinin Rusya'dan Bükreş'e gelerek kilise inşası ve ayin konusunda Romanya'nın çeşitli bölgesini dolaştığından şüphelenmiştir. Romanya Emniyeti'nin uyarılması üzerine, söz konusu Emniyet'ten Bükreş Arnavut Komitesi'nin (Başkim'in) hâlihazırda kuzey ve güney Arnavutluk'ta bir karışıklık çıkarmak konusunda somut bir kanıtın bulunmadığı bilgisi alınmıştır. Bükreş Sefiri Arnavut komitesinin başlıca amacının Arnavut dilinin muhafazası ve geliştirilmesini ve Arnavutların kendi dillerinde eğitim görmelerini temine çalışmak olduğunu belirtmekle beraber, komitede yanlış yolda olanların bulunduğunu, bunların da Romanya'da "gayet veya alenen" propaganda içinde olmadıklarını sözlerine eklemiştir⁸⁴.

3. Osmanlı Topraklarında Ermeni Komitalarının Ortaya Çıkışı

Bükreş'teki Ermeni komitalarının faaliyetlerine değinmeden önce genel olarak Ermeni cemiyet ve komitaları hakkında kısa bir bilginin verilmesi yararlı olacaktır. 1860'dan 1878'e, "Kara Haç"ın kuruluşuna kadar Ermenilerin kurmuş oldukları cemiyetler, genellikle sosyal içerikli sayılmıştır. Bu cemiyetleri şöyle sıralayabiliriz: İstanbul 1860'da kurulan "Hayırseverler Cemiyeti", 1870-1880 arasında kurulan Van'daki "Araratlı", Muş'taki "Okulseverler" ve "Doğu", Erzurum'daki "Milliyetçi Kadınlar". Araratlı, Okulseverler ve Doğu cemiyetleri, daha sonra birleşerek "Ermenilerin Birleşik Cumhuriyeti" adını almıştır⁸⁵.

Ancak belirtmek gerekir ki, Ermeniler arasında ihtilalci fikirler 1858'den beri işlenmekteydi. Zira söz konusu tarihte Van yakınlarındaki Varaka'da çıkarılan Ardsvi Vaspurakan adlı gazetenin Ermeni çiftçilere silahlı

83 BOA., HR.SYS., 129/44, 17.11.1911, s.4.

84 BOA., HR.SYS., 129/44, 17.11.1911, s.7.

85 Kâmurân Gürün, *Ermeni Dosyası*, 7. Bsk., İstanbul, 2005, s.186.

direnış bilinci aşlamak amacıyla yayın yaptığı bilinmektedir⁸⁶. Ermeni ihtilal fikirlerinin 1870'lerde artarak devam ettiği bilinmektedir. Bu tarihlerde Mıgırdıç Portakalyan, Anadolu'da ihtilal fikirlerini yayarak Ermeni hareketinin siyasal örgütlenmesi bakımından büyük rol oynamıştır. Portakalyan, "Armenian Union of Van" adında gizli bir örgüt kurduktan sonra, 1876 yazında Amasya, Samsun, Tokat, Sivas, Harput ve Diyarbakır'ı içine alan bir gezi tertip etmiştir. 1878-1881 arasında Van'da kurmuş olduğu okullarda öğretmenlik yaparak ihtilalci fikirlerini gelecek kuşaklara aktaracak bir nesil yetiştirmeye çalışmıştır. M. Portakalyan, bu süreç içinde A. Arpiarian'ın ifadesine göre "ihtilal sözcüğünden bahsetmeden Van'da bir ihtilalciler ordusu yaratmıştı." Okulu kapatılıp Marsilya'ya kaçtıktan sonra burada "Armenian" adında bir gazete çıkarmıştır. 1886'da bir Ermeni'nin Armenian'da yayımladığı bir yazı Ermeni davasının mahiyetini ortaya koyar gibidir⁸⁷: "Niçin biz Ermeniler doğal olmayan yollara başvuruyoruz. Sadece devrim ve kılıç bize diplomasiden beklediğimiz şeyi verebilir. Bizim amacımız budur ve Avrupa diğer uluslara yardım ettiği gibi, bize de yardım edecektir; fakat sadece kendimizi, evimizi, ailemizi ve ana topraklarımızı savunmak için korkmadığımızı gördüğümüz zaman özgürlüğün veya ölümün özgürlüğünün tadını çıkaracağız." Armenian gazetesi 1885 Ağustos'unda Türkiye'ye girişı yasaklanmışsa da, bu tarihten sonra da gizli yollardan sokulmaya devam etmiştir⁸⁸.

1885 sonbaharında aralarında Potakalyan'ın öğrencilerinin de bulunduğu bir grup Ermeni Armenakan Partisi'ni kurmuşlardır. Başkanlığına Mıgırdıç Avetisian'ın getirildiği Armenakan'ın amacı "devrimci silahlı mücadele ile Türkiye Ermenileri için insan haklarını elde etmek idi. Böylece Ermeniler, zamanın gereksinimlerine göre insanca yaşamalarına izin verecek şartları yaratarak, özgürce kendilerini idare edebileceklerdi."⁸⁹. Görüldüğü gibi Ermeni gazete ve örgütleri Ermenilerin özgürlüğünü ve kendi kendini idare etmesini talep etmekte ve bunun için silahlı mücadeleyi öngörmekteydiler.

Armenakan Partisi'nden iki yıl sonra, Ağustos 1887'de Cenevre'de Hınçak (Çan) adında yeni bir komite kurulmuştur. Bu komite, belki de bütün Ermeni tarihinin en önemli iki komitasından -diğeri 1895'te kurulan Daşnaksutyun komitasıdır- biridir. 1890'lardan itibaren Anadolu'da çıkarılan isyanların pek çoğunun hazırlayıcısı olan Hınçak komitesi, araştırmamıza konu olan Bükreş'teki Ermeni komitacılığının aktörü durumundadır. Adı geçen komite, Paris'te tahsil gören ve kendini sosyalist ideolojiye adanmış Ermeni gençler tarafından kurulmuştur. Hareketin lideri Kafkasyalı Avetis Nazarbekyan ve Marian Vardaniyan'dır. Komite'nin üyelerinin hiçbiri Osmanlı ülkesini görmüş değildi ve Osmanlı Ermenileri hakkındaki bilgileri Armenia gazetesinden mülhemdi. Komitayı kuranlar yöntem olarak "silahlı mücadeleyi"

86 Antranig Chalabian, *General Andranik and the Armenian Revolutionary Movement*, USA., 1988, s.51.

87 Chalabian, *a.g.e.*, s.53.

88 Gürün, *a.g.e.*, s.187.

89 Chalabian, *a.g.e.*, ss.54-55.

benimsemişlerdi. Komitanın siyasi amacı Türkiye Ermenistanı'nı kurtarmak; burayı Rus ve İran Ermenileri ile birleştirerek hür ve bağımsız büyük bir Ermenistan yaratmaktı⁹⁰. Siyasi Programı ise Sosyalist-Marksist ve merkeziyetçi bir içeriğe sahipti⁹¹.

Hınçak komitasında, hazırladığı program çerçevesinde çıkardıkları isyanlar bir sonuç vermeyince fikri ayrılık meydana gelmiştir. Komita üyelerinin bir kısmı programdaki sosyalist fikirlerden dolayı Avrupa devletlerinin desteğinin alınmadığını ileri sürerek programdan sosyalist ilkelere dair maddelerin çıkarılmasını istiyorlardı. Antinazarbekyan denilen bu grup, 1898 yılında İskenderiye'de "Yeni Hınçak Partisi" denilen bir parti kurmuşlardır⁹². Nazarbekyan ve sosyalist çizgide olanlar ise mevcut durumlarını devam ettirmişlerdir.

19 ve 20. yüzyılın adından en çok bahsedilen Ermeni komitalarından bir diğeri ise Daşnaksutyun (Ermeni İhtilalci Federasyonu)'dur. 1890 yılında Tiflis'te kurulmuştur. Daha ziyade Rusya Ermenileri olmak üzere pek çok Ermeni grubunu bir araya getirmiştir. Fikirlerini Troşak (Bayrak) adlı gazete yoluyla yaymışlardır. Komita ulusal sosyalist bir çizgiye sahipti ve başarılı politik sonuçların aracı olarak terörizmi benimsemiştir⁹³. Bunun için sloganı "*Bir düzine silah nakledecek çete, bir düzine programdan daha etkilidir*" ilkesi olmuştur. Asıl amacı ise bağımsızlıktı. Amaca ulaşmak için Türkiye'ye çeteler sokmak, Türk Ermenistanı'nı silahlandırmak, köylülere silah kullanmasını öğretmek, çeteler kurmak, çete başları yetiştirmek, savunma örgütü yaptırmak, hükümet kurumlarını yağmalamak ve harap etmek ve Kürtleri de yanlarına çekerek genel isyanlar çıkarmak gibi metotların uygulanmasını gerekli görmüştür⁹⁴. Komitanın propaganda merkezi Paris'ti. Avrupa ve Amerika'da kamuoyu oluşturmak için Pierre Geillard, Pro-Armenia, Hınçak, Alik, Hayrenik ve Rezmik gazetelerini çıkarmışlardır. Avrupa'nın çeşitli kentlerinde ortamlar hazırlayarak, Avrupa parlamentolarında Ermeniler hakkında konuşmalar

90 Hınçak komitasının siyasi programının 3. Kısımında Ermenilerin ve Ermenistan'ın geleceği şu öngörülerle tespit edilmiştir: "*Türk İmparatorluğunun siyasi, iktisadi, mali düzensizliği, çöküşü, iflasi, iç karışıklıkları, sarsıntıları Türk hükümetinin yıkılmasını kesinleştirmiş ve diğer taraftan Avrupa devletlerinin indirdikleri darbeler de buna yardım etmiş olmasına, aynı zamanda Avrupa Türkiyesi'nin ve imparatorluğun diğer kısımlarının da sistemli bir şekilde parçalanarak diğer devletlerin eline düşmeye başlaması yüzünden*; 1- Ermeni ihtilali, bugün özel olarak faaliyetini, Ermeni halkın davasını savunmak ve gerçekleştirmek için yakın amaca göre harcayacaktır. 2- Şu halde ihtilalin faaliyet alanı Türkiye Ermenistan'ı olacaktır. Ermeni halkının ve Ermenistan'ın kaderi, Türk imparatorluğunun kaderinden ayırmak gerektiğinden, buna göre tarihi zorunluluk meydana gelmektedir ki, bu da yakın amacımızın esaslı kısmını ve ilk şartını teşkil eden (Ermeni millî bağımsızlığı)dır." Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Bsk., İstanbul, 1987, s.431

91 Uras, *a.g.e.*, s.431

92 Gürün, *a.g.e.*, s.191; Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918*, İstanbul, 1987, s.57.

93 Chalabian, *a.g.e.*, s.59.

94 Uras, *a.g.e.*, ss.442-443.

yapılmasını sağlamışlardır⁹⁵. Bu şekilde, Ermeniler arasında terör eylemlerini yürüten Daşnaksutyun, Erzurum Ayaklanması (1890) Osmanlı Bankası Baskını (1896), II. Sasun Ayaklanması (1904), Yıldız Suikasti (1905) gibi birçok eylemi üstlenmiştir.

4. Bükreş'te Ermeni Komitacılığı

Bükreş'te Ermeni komitacıların örgütlenerek faaliyet göstermeye başlaması Hınçak komitasının kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonradır. Buna dair ilk bilgileri, 28 Teşrin-i sani 1886 (28.11.1886) tarihli Rusçuk Tüccar Vekaleti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği tahriratta edinmekteyiz. Burada "Bükreş'te dahi bir Ermeni fesad komitasının mevcud olduğu"ndan bahsedilmiştir. Tahriratta komitacıların devlet için oluşturduğu tehdit konusunda edinilen kanı dikkate değerdir⁹⁶: "Ezcümle dâhil-i düşmanlarımızın hâriç düşmanlardan ziyâde bize fenâlık etdikleri bir kere daha mertebe-i sübûta vâsıl olacaktır." Komitanın ismi burada belirtilmemiştir. Ancak, bunun Hınçak komitası olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü sonraki yazışmalarda komitanın Anadolu'daki faaliyetleri incelendiğinde Hınçak komitasının Anadolu'daki şubeleri ve faaliyetleriyle bağlantılı olduğu kolayca anlaşılmaktadır.

Rusçuk Tüccar Vekâleti, komitanın nizamnamesi ve üyelerinin isimlerinin tespit edilebileceğini belirtmiş, ancak bunun için Bükreş'ten gerekli bilgileri almak için lazım olacak paranın tedarikinin ve iznin verilmesini istenmiştir⁹⁷. Nihayette, Sadaretin 24 Rebiül-evvel 1304/9 Kanun-ı evvel 1302 (21 Aralık 1886) tarihli yazısıyla talep kabul edilmiştir⁹⁸. Bunun üzerine Rusçuk Tüccar Vekâleti, Bükreş'teki durumu öğrenmek için daha önce anlaşmış olduğu Kazancıyan Agob adında bir Ermeni'yi gizlice Bükreş'e göndermiştir. Agob, Bükreş'te altı gün kaldıktan sonra komitanın yapısı ve üyeleri hakkında önemli bilgiler elde etmiştir. Agob'a göre; komita, maksadının "insani" gayeler olduğunu ilan etmişti. Gerçekte ise komitanın maksadı "Ermenistan'ın kurtuluşu ve istiklali"nden ibarettir. Komitanın gizli maksadının anlaşılması için de mevcut nizamnameye benzer bir takım başka nizamnameler yayımlanmıştı⁹⁹. Komita

95 Mazıcı, a.g.e., s.33.

96 BOA., Y.A.Hus., 197/128, 24 Ra. 1304, s.3.

97 BOA., HR.SYS., 2746/10, 14.12.1886; BOA., HR.TO., 339/31, 28.11.1886. Rusçuk Tüccar Vekaleti, izin istediği Agob'un komitaya ait çok önemli bilgileri elde edeceğine inanmaktadır. Rusçuk Tüccar Vekaleti'ne göre, "dâhil-i düşmanlar" harici düşmanlardan daha fazla Osmanlı Devletine "fenalık" ettikleri "bir kere daha" ortaya çıkacaktır. Gösterilen Belge.

98 BOA., Y.A.Hus., 197/128, 24 Ra. 1304, s.1; BOA., HR.SYS., 2746/10, 14.12.1886. Osmanlı hükümeti, komitaya ilişkin ilk bilgilerin alınmasından sonra, bilgi akışının devamı için Rusçuk Tüccar Vekâleti'ne tekrar talimat vermiştir. BOA., HR.SYS., 2746/12, 20.01.1887.

99 Agob Kazancıyan'a göre, komitanın içyapısını içeren iç tüzük her üyeye verilmemekteydi. Bu tür özel belgeleri görmek ya da sahip olmak için özel bir yeminle güvenilir üye statüsü kazanmak gerekiyordu.

Bükreş dışında Romanya'nın başka şehir/kasabalarda da örgütlenmişti¹⁰⁰. Bunların hepsi Paris'teki merkez komitaya bağlıydı. Bükreş'teki komita, burada 58, Pitesti, Ploesti ve Foccan'e de 70, Kalas (Galats), İbrail (Brail) ve Sünne (Souliner)'de 160, Köstence'de 80 üyeye sahipti. Her komitanın idaresi 5 kişiden oluşan bir meclise bırakılmıştı. Bükreş komitasının başkanı Karabet Gasparviç adında bir rahipti. Mutemedi Natiyus Melidun, Katibi Ohannes Maçikov'du. Mıgırđıç Markoviç ve Taki Acemiyan adlarında iki de müşaviri vardı. Komita üyeleri komitaya aidat olarak 1 Frank ödemektedir. Bunun dışında komitaya daha büyük bağışlar zengin Ermeniler tarafından yapılmaktaydı¹⁰¹.

1887 sonbaharında komita Bükreş'te yeni bir eylem planı için toplanma kararı almıştır. Toplantı için komitanın üyesi olan Agob Kazancıyan da davet edilmiştir. Agob bu vesileyle komitanın önde gelenlerinin Silistre, Şumla ve Varna gibi bazı şehirlerde görüşmeler yaptıklarından haberdar etmiştir. Hatta komita üyelerinden Stafan Ohannes'in yaklaşık bir ay önce Tokat'a gidip Ermenilere ihtilalci fikirleri aşılama çalıştığını belirtmiştir. Sivas Ermenilerini tahrik etmek için de Amerika'dan Sivas kökenli bir Ermeni'nin gönderileceği bilgisi aldığı sözlerine eklemiştir. Agob'un dikkat çektiği çok önemli bir başka husus da, Tiflis Ermenilerinin birkaç aydan beri hacı olmak "bahanesiyle" Kayseri ve Yozgat'taki manastırları ziyaret etmekte olmalarıydı. Agob, bu ziyaretlerin iyi niyetli olmadığını, gerçek amacın bu bölgedeki Ermenilerde Osmanlı hükümetine karşı aleyhtar fikirler oluşturmak ve bağımsızlık duygularını işlemek olduğunu düşünmüştür¹⁰². Bu bağlamda; Osmanlı hükümeti, 8 Kanun-ı evvel 1303 (20 Aralık 1887) tarihli bir yazı¹⁰³ ile vilayetlerin gerekli tedbirleri almasını istemiştir.

Aslında Agob'u haklı çıkaracak başka kanıtlar Osmanlı hariciyesine intikal etmekteydi. Aynı tarihlerde Marsilya Konsolosluğu bir dizi kışkırtıcı yazıların yayımlandığı "Armenia" gazetesi ile bazı komitacıların üzerinde yakalanan belgeleri Hariciye Nezaretine göndermekteydi. Bu arada Konsolos'un özellikle Nezaretin dikkatini çektiği Mıgırđıç Tütünciyan'a ait Armenia gazetesinde yayımlanan bir yazı kayda değerdir. Bu yazıda Bulgarların bağımsızlıklarını kazanmaları için yaptıkları isyan hareketleri ele alınarak Ermeniler için bazı sonuçlar çıkarılmıştır. Buna göre, Bulgar isyanları, Ermenileri bağımsızlık için mücadeleye "cesaretlendirecek" bir örnek olarak sunulmuştur¹⁰⁴.

Komitacıların Anadolu'da çıkarmak istedikleri isyanların detayları Bükreş'te yapılan birkaç toplantı ile görüşülmüştür. Bu toplantılar hakkında Rusçuk Tüccar Vekaleti'ni bilgilendiren Agob, Bükreş komitasının silah sevkiyatını, bazı Rus memurları ve İstanbul'daki komitacılarla bağlantısını,

100 Agob Efendi, komitaların sadece yurt içinde değil, yurt dışında da örgütlenmesine dikkat çekmiştir.

101 BOA., HR.TO., 339/40, 26.12.1886; BOA., HR.SYS., 2746/11, 18.01.1887.

102 BOA., HR.SYS., 2746/19, 29.02.1888.

103 Bkz. BOA., Y.A.Hus., 204/14, 05 R.1305.

104 BOA., HR.SYS., 2746/19, 29.02.1888.

Muş, Erzurum, Van gibi şehirlerde yürütülen isyan girişimlerini, Araki, Akdamar, Çarpanak gibi kiliselerin isyan hazırlığındaki rolünü ortaya koymaya çalışmıştır¹⁰⁵. Rusçuk Tüccar Vekâleti bu bilgiyi 8 Kanun-ı evvel 1303 (20 Aralık 1887) tarihli yazısıyla Bükreş Sefaretiyle paylaşmıştır. Bükreş komitesi aldığı kararları bir taraftan uygulamaya çalışırken, diğer taraftan “daha aktif” çalışmaların yapılması gerektiği düşüncesiyle yeni kararlar almıştır. Özellikle, 1888 Kasımında üst düzey komite üyelerinin katılımıyla gerçekleştirdiği toplantıda aldığı kararlar oldukça kapsamlı ve Osman Devleti açısından çok ciddi tehlikeler içermektedir. Yine Agob Kazancıyan’ın “gizli” bir şekilde Rusçuk Tüccar Vekâleti’ne verdiği bilgiye göre toplantıda şu kararlar alınmıştır: Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi gereği Ermenilerin yaşadığı yerlerde öngörülen reformların icrası için Osmanlı hükümetine karşı baskı araçlarını kullanmak. Bunun için “*eldeki tüm imkânlar kullanılacağı*” gibi Rusya veya İngiltere’nin müdahalesini temin etmek. Ermeni meselesini Marsilya ve Londra’da Ermenice yayımlanan iki gazetede işlemek. Bu çerçevede “*Anadolu’nun değişik bölgelerinde yerel yöneticilerin, Kürtlerin ve Çerkezlerin Ermenilere uyguladığı baskıyı, Ermenilerin isteklerini içeren mektupları*” “*doğru ve yanlış olduğuna bakılmaksızın*” yayımlamak. Avrupa’nın dikkatini çekmek için, bu tür haberleri sadece Marsilya ve Londra’daki gazetelerde değil, diğer Avrupa gazetelerinde de yayımlamaya çalışmak. Ermeni olaylarının yoğun olduğu şehirlerde idaresi yabancılarda olacak şekilde okullar açmak. Okulların idaresinin yabancılara bırakılmasındaki amaç söz konusu okullar üzerindeki Osmanlı denetimini önlemektir. Nitekim, Rus Panasaziantzy’nin idaresinde ve öğretmenleri Moskova’daki Zazarcıyan okulundan gelmiş olan Erzincan’daki Ermeni okulu, açılacak yeni okullara örnek oluşturabilirdi.

Agob Efendi, özellikle Anadolu’daki kilise mensuplarının dikkatli bir şekilde takip edilmesi gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur. Özellikle de Adana, Muş ve Van metropolitleri ile Diyarbakir eski metropolitinin çalışmalarının izlenmesinin çok büyük önem arzettiği vurgulanmıştır. Hatta, o sırada İstanbul’da bulunan Diyarbakir eski metropoliti Philibas Nadjarian’ın İstanbul dışına çıkarılmamasının önemli olduğu belirtilmiştir. Agob’a göre dikkatlice takip edilmesi gereken Mısır’daki (İskenderiye’deki) Papaz Vachan Dermiuassian gizli ve kritik bir görev üstlenmişti. Çünkü Papaz Vachan, isyancı komiteler tarafından kendisine gönderilen belgeleri yasa dışı yollarla Ermenilerin yaşadığı bölgelere göndermekteydi. Bu nedenle Mısır’dan yapılan yazışmaların dikkatli bir şekilde gözlenmesi gerekmektedir. Ne var ki, -Agob Efendi’nin çarpıcı bir şekilde ifade ettiği tespitine göre- Anadolu’daki Osmanlı yetkilileri isyan çalışmalarını “çok zayıf” bir şekilde izlemekteydiler¹⁰⁶.

105 BOA., DH.MKT., 1474/74, 19 R. 1305.

106 BOA., HR.SYS., 2746/25, 02.02.1889. Bu dosyadaki Fransızca belgelerin Osmanlı Türkçesine çevirisi BOA., DH.MKT., 1620/4, 27 Ş.1889 ve BOA., HR.TO., 342/58, 02.02.1889’da bulunmaktadır.

19. yüzyıl sonlarına doğru Bükreş Anadolu'da zemini hazırlanan Ermeni ihtilalinin organizasyon merkezlerinden biri olmaya devam ederken, Kalas, İbrail, Köstence Ermeni komitacılık faaliyetlerini besleyen önemli sahalar olmuştur. Ermeni komitacıların ya yerleştiği, ya da geçiş bölgesi olarak kullandıkları bu şehirlerin İstanbul, Bulgaristan ve Yunanistan'daki Ermeni komitacılarıyla güçlü ve bir süreklilik taşıyan bir bağ olmuştur. Bu bağlamda Tuna'nın berisindeki Varna ve Rusçuk stratejik merkezler konumunda idiler ki, buralarda da Ermeni komitaları mevcuttu¹⁰⁷.

Kalas, 1890'ların başında Ermeni komitacıların üstlenmeye çalıştıkları Romen şehirlerinden biri olmuştur. Burada bir komitanın kurulmak istenmesi Atina'daki Ermeni komitasının işi idi. Bu amaçla Erzincanlı Hamparsun, Kirkor Nur Haytan ve İzmirli Kogas Papasyan'ı bölgeye göndermişti. Ayrıca Köstence ve İbrail'de komitacıların bazı çalışmaları olmuştur.¹⁰⁸ Nihayette Kalas'ta düşünülen komita teşekkül etmemiştir.¹⁰⁹

Romanya'daki komitacıların çalışmaları Bükreş Baş Şehbenderi'nin 1905-1906 yılı yazışmalarına sıkça konu olmaya devam etmiştir. Bu tarihlerde Bükreş'le beraber Varna'daki Ermeni komitası da hep adından söz ettirmiştir. Bu komitalarla İstanbul'daki Masis ve Puzantiyon gazetesi yazarları ile bazı ileri gelen Ermenilerin ilişkisi mevcuttu. Bu ise Bükreş Sefareti'nin Bükreş komitasının İstanbul'daki bağlantıları konusunda zaman zaman Zabtiye Nezareti'ni uyarmasına neden olmaktadır.¹¹⁰ Bükreş ve Varna komitalarının faaliyetleri, özellikle de İstanbul'la ilişkileri Osmanlı hükümetini yeni tedbirler almak konusunda harekete geçirmiştir. Bu çerçevede bir taraftan gerekli tahkikatın yapılıp önlemlerin alınması için ilgili kurumlar uyarılırken,¹¹¹ diğer taraftan Romanya hükümeti ile diplomatik girişimlerde bulunulmuştur. Ancak,

107 Bulgaristan'ın Varna Bölge İdarecisi Drasov'un verdiği bilgiye göre, 1890'ların başlarında Varna'daki Ermeni komitacıları Anadolu'daki Ermeni olaylarıyla ilgilenmekte, bu amaçla para toplamakta ve toplanan paraları İngiltere'de yayımlanan Armenia gazetesi yayınevine göndermekteydiler. Buradaki komitacılar, Armenia gazetesini Varna'ya soktukları gibi, sürekli diğer Ermeni komitacıları ile haberleşmekteydiler. Haberleşmelerinde ise gizlice İngiliz ve diğer yabancı postaları kullanmaktaydılar. Varna gibi Rusçuk da, Ermeni komitacıların Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Fransa ve İngiltere gibi diğer Avrupa ülkelerindeki komitacılarla sürekli irtibat halinde buldukları güçlü bir merkezdi. Rusçuk'ta 1892 yılı itibarıyla Hınçak komitasının bir şubesi olduğu bilinmektedir. Üstelik, buradaki İran elçiliği görevini yürüten Serkiz Kuyumciyan komita şeflerindendi. Rusçuk'un özellikle silah ve bomba naklinde ve Ermeni komitacıların suikast planlarında önemli bir organizasyon merkezi olarak 1890'lı yıllarda adından söz ettirdiği görülmüştür. Bu durumu sıkça Osmanlı hükümetinin Bulgaristan Prensligi'yle yazışmalarına konu olduğunu belirtmek gerekir. Geniş bilgi için bkz. Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhinde Faaliyetleri (1890-1918)*, Ankara, 2014, ss.58-66 vd.

108 BOA., BEO., 226/16904, 8 Z. 1310; BOA., BEO., 267/20012, 17 S. 1311.

109 Kogas Papasyan'ın İbrail'de iken Artin adında bir Ermeni tarafından dolandırılıp şehri terk etmesi, Kalas'ta komitanın teşkilatlanamamasının temel nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Bkz. BOA., BEO., 278/20776, 7 Ra. 1311.

110 Örneğin bkz. BOA., ZB., 317/56, 17 T. 1322.

111 BOA., HR.SYS., 2767/44, 11.8.1906.

Bükreş Sefareti, Romen hükümetini bilgilendirip tahkikatı derinleştirmişse de mevcut durum hakkında bir netice alamamıştır.¹¹² Dâhiliye Nezareti, sonraki birkaç ay Bükreş ve Varna komitaları hakkında sefaretten bilgi isteyerek soruna affettiği önemi göstermiştir.¹¹³

Bükreş Sefareti'nin 1907 yılı yazışmaları; Bükreş'in, komitacıların faaliyetleri açısından stratejik bir merkez olmaya devam ettiğini göstermiştir. Burası komitacıların İstanbul ve diğer Osmanlı topraklarına silah sokmaya çalıştıkları bir saha olduğu gibi,¹¹⁴ propaganda faaliyetlerini destekleyecek önemli bir üst olmuştur. Bükreş Sefareti'nin 3 Ekim 1907 tarihli yazısına bakılırsa, Bükreş tam bir komitacılar şehriydi. Sefaretin tespitine göre Bükreş'te 10 adet Ermeni ihtilal komitesi vardı. Sefaretin yazısında bu komitalar ayrı örgütler olarak verilmişse de, biz bu komitaların bir ya da iki ana yapıya bağlı birimler olduğu kanaatindeyiz. Bu ana yapıyı Hınçak ve Daşnak komitalarının oluşturduğu kuvvetle muhtemeldir. Sefaretin tespit ettiği 10 komitadan 8'inin isimi, başkanı ve üye sayısı aşağıda Tablo 1'de görüldüğü gibidir:

Tablo 1

Sıra	Komitanın Adı	Komitanın Başkanı	Komitanın Üye Sayısı
1	Antranik	Nişan Sekizyan	10
2	Fedai	Mihikar Elmasyan	8
3	Nevruz	Apam Hamparyan	9
4	Serkizyan	Hacik	10
5	Kristofor Etarnil	Baklaciyan	10
6	Raznik	Kirkor İskenderyan	10
7	Kokas	D. H. Palakiyan	10
8	Zertan	Bilinmiyor	10

Tablo 1'de görüldüğü gibi komitalar ikisi hariç 10 üyeye sahiptir. Kuşkusuz bu durum, Ermeni komitacıların etki alanının geniş bir sahayı içine aldığını göstermekteydi. Bununla beraber komitalar belli bir ekonomik güce sahipti. Gelirlerinin önemli bir kısmı iane yoluyla temin edilmekteydi. Sefaretin söz konusu yazısında komitaya 97 kişi parasal yardımda bulunmuştur. Bunların yapmış olduğu yardım tutarı 2.687 Frank'tı. Ayrıca Raznik komitasının çıkarmış olduğu gazeteye 1906-1907 yılı itibarıyla 28 kişi üye idi¹¹⁵.

Bükreş'teki komitaların çalışmaları II. Meşrutiyet'in hemen öncesinden birinci dünya savaşına uzanan süreçte Anadolu'daki Ermenileri isyana teşvik, silah tedariki, "Türkiye" ahvali hakkında bilgi toplamak¹¹⁶ ve yabancı

112 BOA., HR.SYS., 2866/24, 16.8.1906.

113 BOA., ZB., 318/36, 27 Ağ. 1322.

114 Bakınız: BOA., HR.SYS., 2767/57, 27.8.1907.

115 BOA., HR.SYS., 2866/53, 27.11.1907.

116 Buna ilişkin bir belgede, Bükreş'teki Daşnak Komitesi'nin Köstence-İstanbul arasında işleyen Osmanlı gemilerinde çalışanlardan bilgi temin ettiği görülmüştür. Bu nedenle Osmanlı hükümeti gemilerin titiz bir şekilde araştırılıp incelenmesini ilgililerden istemiştir. Bkz. BOA. DH. EUM. 2. Şube, 72/9, 23 Ş. 1334.

ülkelerde faaliyet göstermek şeklinde kesintisiz olarak devam etmiştir. Bunu Rusçuk Tüccar Vekâleti ya da Bükreş Sefareti'nin yazışmalarından takip etmek mümkündür. Bu yazışmalara konu olan bilgiler, bazen Bulgar komitacıları tarafından aktarılmıştır¹¹⁷. Tabiidir ki, Bulgar komitacıların verdiği bilgilerin doğruluğunun diğer kaynaklarla karşılaştırılması gerektiği de şüphesizdir. Osmanlı makamlarının bu tür kaynaklardan gelen iddiaları veya bilgiyi dikkate aldığını da belirtmek gerekir.

Kimi zaman mahkemeye intikal eden davalardan komitacıların faaliyetlerine ilişkin kaynağı test etmek mümkün olmuştur. Buna dair Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bükreş'te gizlice toplanıp Osmanlı tebaası Ermenileri "İslam aleyhinde tahrik maksadıyla tertibât-ı ihtilâliyyede bulun(mak) ve bomba, dinamit ve silâh gibi âlât-ı muharibe-i nâriyye [ateşli savaş aletleri] tedârik ve ihzâr ve ihfâ etmiş [hazırlanmış ve gizlemiş] olmak" isnadıyla mahkemeye sevk edilen Hınçak ve Daşnak komitacılarının suçu sabit görülmüştür¹¹⁸. Savaş yıllarındaki Bükreş'teki Ermeni komitacılığı genellikle Hınçak komitesi eliyle yürütülmüştür. Anadolu'daki Ermeni olaylarının merkezinde yer aldığı görülen komitacıların Osmanlı topraklarındaki İtilaf Devletleri'yle de irtibat kurmaya çalıştıkları tespit edilmiştir. 9 Temmuz 1332 (29 Temmuz 1916) tarihli Aydın Vilayeti'ne gönderilen "şifre" telgrafnamede Bükreş'teki Hınçak komitesinin Adana ve İskenderiye limanlarıyla bağlantısı olan bazı Fransızlarla ilişki kurmaya çalıştıkları anlaşılmıştır¹¹⁹.

Bükreş'teki Ermeni komitacıların Rusya'nın Kafkaslardaki askerî gücünü takviye etmek için yürüttükleri çalışmalar kayda değerdir. Bükreş Sefareti'nin verdiği bilgiye göre, Ermeni komitacıları Ermenileri Rus ordusuna gönüllü olarak katılmaya teşvik etmekte ve bu suretle yüzlerce Ermeni Rus ordusuna katılmak üzere Romanya'nın çeşitli yerlerinden Kafkasya'ya gönderilmekteydi. Bu sevkıyatta özellikle İbrail, Kalas, Reni, Köstence, Sünne gibi şehirler gönüllülerin sevkinde kilit şehirlerdi. Gönüllü sevkıyatında Kalas'taki Rus konsolosu gerek parasal yardım, gerekse yönlendirici rolüyle stratejik konuma sahip olmuştur. Sünne Şehbenderi'nin belirttiğine göre Osmanlı tebaasından olan Tuna Komisyonu'nun Sünne Liman Riyaseti Başkanlığı Tekfurdağlı Hristofor Vartanisyanyan'ın da sevkıyat işinde parmağı vardı¹²⁰. Ayrıca Sünne Rus Viskonsolosu Sünne'deki faaliyetlerle yakından ilgilenmekte ve komite ve kilise mensuplarıyla sürekli temas halindeydi¹²¹.

117 Örneğin Bkz. BOA., BEO., 3255/244093, 17 M. 1326; BOA., BEO., 3257/244259, 24 M. 1326.

118 BOA., İ. HB., 169/1333/B-043, 16 B. 1333. Suçlular Kayseri Divan-ı Harb-ı Örfi'de yargılanmışlardır. Yargılananlar arasında Hınçak ve Daşnak komitacılarının üst düzey görevli ve üyeleri bulunmaktaydı. İrade-i Seniyye ile suçları kesinleşen komitacılar, idam cezasından, hapis ve kalebendliğe varan farklı cezalara çarptırılmışlardır. *Gösterilen Belge*.

119 BOA., DH.ŞRF., 66/51, 21 N. 1334.

120 *Osmanlı Belgelerinde Osmanlı-Rus İlişkileri (1907-1921)*, C.III, Ankara, 2006, s.137 (BOA., HR.SYS., 2879/43).

121 *Osmanlı Belgelerinde Osmanlı-Rus İlişkileri...*, c.III, s.150 (BOA., HR.SYS., 2883/9).

Tuna'dan Rus vapurlarıyla taşınan gönüllü güruhu ekseriyetle hamal, amele ve işsiz kesimlerden oluşmaktaydı. Zaman zaman Bulgaristan'dan gönderilenlerin de dâhil olduğu gönüllü mevcudu bazen elli, bazen yüz, bazen de daha kalabalık grupları oluşturmaktaydı. Sofya Sefiri Ali Fethi Bey'in 18 Kanun-ı Evvel 1914 tarihli yazısında da açıkça belirtildiği üzere Rusya'ya sevk olunan Ermenilerin amacı, Ermenistan'ın istiklalini temin etmek idi. Bunun için de Osmanlı Devleti'ne karşı savaşılmaya ve canlarını feda etmeye hazırlardı. Ermeni komitacıları marifetiyle toplanan ve sevk olunan Ermenilerin Ermenistan'ın bağımsızlığı konusundaki söylemleri adeta dilden dile dolaşmaktaydı. Ali Fethi Bey'in naklettiği ifadeye benzer bir ifadeyi de Kalas Şehbenderi Hasan Haydar Bey 3 Şubat 1915 tarihinde Sadrazama ve Hariciye Nazırına aktarmaktaydı. Hasan Haydar Bey'in dediğine göre, Rusya'ya gönderilen Ermeniler “*Yaza doğru görürsünüz, Türkiye’de neler çıkaracağız!..*” yollu tehditler savurarak ihtilal hazırlığında olduklarını ima etmekteydiler¹²².

Bu arada komitacılar, Bükreş'te yayımladıkları “La Romani” ve “Journal de Balkan” gibi gazetelerde, Ermenileri masum, Osmanlı'yı katil, cani göstermekle aslında Romanya'da Ermenileri harekete getirecek psikolojik ortamı da hazırlamaktaydılar. Bükreş sefaretini, Rus ordularının Osmanlı topraklarını işgale başlayıp kendilerine katılan Ermenilerle İslam ahalisini katlettiklerine dair haberleri yayınlatıp Osmanlı aleyhtarı yayınları tekzip etmek için bazı girişimlerde bulunmuşsa da bundan bir sonuç alamamıştır. Çünkü adı geçen gazeteler, tekzip için sefaretin hazırladığı beyanatu daha baştan reddetmişlerdir¹²³.

5. Bükreş'te Romen Komitacılığı

Romenler arasında komitacılık faaliyetleri Bulgarlar ve Ermenilere göre daha geç bir tarihte başlamıştır. Romen komitacılığının gelişiminde daha ziyade Makedonya'daki Balkanlı güçlerin birbirleriyle olan rekabeti ve özellikle Rumların Ulahlara (Vlachlara) karşı uygulamış oldukları baskı ve asimilasyon politikasının etkili olduğu görülmüştür. Çünkü Romenler Ulahları akraba saymaktaydılar. Yunanlılar ve Bulgarlar köken olarak Ulahların kendilerinden olduklarını söyleseler de, dil ve kültür olarak Ulahlar Romenlere benzemekte ve kendilerini Romen olarak kabul etmektedirler. Dolayısıyla Romenlerin Makedonya'da olup bitenlere, bu çerçevede de Ulah sorununa kayıtsız kalması düşünülemezdi. Belirtmek gerekir ki, 19. yüzyıl sonlarında Manastır, Selanik ve Yanya'da Yunan sınırına yakın bölgelerde yaşayan Ulahların bütünüyle 2-2,5 milyon nüfuslu Makedonya'da 100 bin nüfusu vardı¹²⁴.

122 Osmanlı Belgelerinde Osmanlı-Rus İlişkileri..., C.III, s.131 (BOA., HR.SYS., 2871/1).

123 BOA., DH.EUM. 2. Şube, 9/73, 19 N. 1333.

124 Ali Arslan, “Makedonya'da Rum-Ulah Çatışması”, İ. Ü. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, S.4, İstanbul, 2003, s.4.

1904 yılına değin Rum Patrikliğine tabi olan Ulahlar, bu tarihlerde millî kiliselerini tesis etmek yolunda sıkı bir mücadeleye girişmişlerdir. Nitekim 1905 yılı başlarında Osmanlı hükümetinden kilise ve okullarında kendi dillerini kullanma iznini elde etmeyi ve dinî bir cemaat olarak tanınmayı başaramışlardır¹²⁵. Ancak Ulahların talepleri ve kazanımları kendilerini Yunan komitacıların saldırılarına da maruz bırakmıştır.

Yunan-Ulah mücadelesinin yoğunlaştığı 1905 yılında Bükreş'te "Makedonya ve Romanyalılar Cemiyeti" adında bir komita mevcuttu. Bu tarihte söz konusu komita, Yunanlıların Ulahlara karşı uyguladıkları şiddeti protesto etmek ve karşı eylem planları hazırlamakla sesini duyurmuştur. Zira Yunan komitacıları, Ulahlara karşı işi katliamlara kadar vardırmışlardı. Özellikle Yunanlıların 1905 Şubatında iki Ulah ileri gelenini öldürmesi ortamı iyice germiştir. Bu nedenle, Romen komitesi Yunanistan aleyhinde gösteri ve mitingler düzenlemek amacıyla Romanya hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bu arada, Romen komitesi düzenlemek istediği gösteri ve mitinglerde Osmanlı Devleti'nin desteğine de sahip olduklarını her fırsatta göstermeye çalışmıştır. 1905 Martında Yunanistan'ı protesto etmek istedikleri mitinglerden birini Köstence Baş Şehbenderliği'nin önünde yapmak istemiştir. Bükreş Sefareti bu tür girişimleri ihtiyatla karşılamış ve Romanya'daki Osmanlı kurumlarını işe karıştırmamaya itina göstermiştir. Hatta bu olayda Köstence Baş Şehbenderliği'nin komitacıların amacına alet edilmemesi için bir iki günlüğüne Bükreş'e çağırmıştır. Bükreş Sefareti bunu yaparken de gerekçe ve şüphelerini şu şekilde dile getirmiştir¹²⁶: "... Bu cemiyetlerin ta'kib ettikleri makâsid [maksatlar] ve müdde'ayât [esassız istekler] esâsen Romanyalılığa 'âid olub yalnız şimdilik buna bizim lehimizde bir renk vermeyi fâideli bulduklarından [Köstence Baş Şehbenderi] İhsan Bey'i iki gün müddetle buraya celb eyledim ve bu suretle şehbenderhâneyi bu gibi nümâyişlere karıştırmaktan muhafaza etmek istedim. Bundan ma'ada hidmet ettikleri ağrâz-ı siyasiye [siyasi kötü niyetler] pek âşikâr olan marû'z-zikr Romanyalılığı ecnebi cemiyetlerinin azâsı sıfatıyla ve onların mu'âvenet ve iştirâkiyle teba'a-i Osmaniye'den bir takım Ulahlar talebesinin Sefâret-i Seniyye pişgâhında [önünde] siyasi bir nümâyiş icrâ etmelerinden tevellüd edecek mehâzir-i 'azîmiyi [büyük sakıncaları] nazar-ı i'tibâra alarak Sefâret-i Seniyye ile şehbenderhânelerimizin bu gibi nümâyişlere karışdırılması tecvîz edilemeyeceğini ... güya bizim lehimize olan bu nümâyişlerin mürettibi [düzenleyicisi] bulunan talebe ve sâirenin asla Sefâret-i Seniyye'ye gelmeyen ve adeta burada sefâretimizin vücûdundan bîhaber görünen ve tamamıyla Romanyalı gibi şayan-ı kesân olduklarını ve eşhâs-ı merkûmenin ancak lüzûm gördükleri zaman tabi'iyet-i Osmaniyelerini hatırladıklarını..." Görüldüğü gibi Bükreş elçisi, olayın siyasi arka planını dikkate alarak bir analiz yapmıştır. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin lehinde olanların maksadı politik ve görünüşten ibarettir. Asıl amaç Osmanlı Devleti'ni sorunun içine çekerek bundan bir yarar elde etmektir. Diyebiliriz ki, Bükreş elçisinin sorunu ele alış biçimi Osmanlı Devleti'nin Romen komitesi hakkındaki bakış açısını yansıtmıştır.

125 Hacısalihoglu, a.g.e., s.114.

126 BOA., Y. A. Hus., 485/39, 8 M. 1323.

Diğer taraftan, Makedonya Romen Cemiyeti ile irtibat ve işbirliği içinde olan Bükreş'teki Makedonya Ulahlar Milli Cemiyeti, Yunan çeteleri ve ruhbanına karşı nefsi müdafaa için Ulahların "silaha sarılmalarını" teşvik etmiştir. Komita Romenlere dağıttığı-bir nüshasını Köstence Baş Şehbenderine de verdiği- İtirazname'de Yunan çeteleriyle ruhbanının saldırılarına karşı hak ve hukukun tecellisi için zamanın geldiğini ilan etmekteydi¹²⁷. Romen ve Ulahların yayımladıkları ilannamelerde özellikle Yunan hükümeti ve ruhbanına vurgu yapılmıştır. Çünkü onlara göre cinayetler patrikhanenin ve Yunan hükümetinin himayesi altında yapılıyordu. Üstelik bir kısım Yunan kilisesi, Romanya'da bulunan Yunanlıların gönderdikleri para ile çalışmaktaydı¹²⁸. Bu nedenle Romanya'da Yunanistan, Yunan çete ve ruhbanı aleyhine büyük bir nefret ve infial hâsıl olmuştu. 1905 yaz ayı sonlarına gelindiğinde gelişmeler Romanya'daki Yunanlılar arasında büyük bir korku ve endişeye neden olmuştur. Yunanlılara ve mallarına karşı boykot başlamıştır. Bu arada Bükreş'te basılan Yunanca gazeteler, aleyhte yazılar yazmamaları konusunda uyarılmış, aksi durumda Romanya'dan kovulmakla tehdit edilmişlerdir¹²⁹. Romen hükümetinin, Romen komitaları lehine olmak üzere aldığı tedbirlere rağmen, anarşik olaylar iki tarafça da gerçekleşmeye devam etmiştir. Bu durum, yağma ve katliamlarla sonuçlanabilmiştir. Örneğin, 1905 yılı sonlarında iki Yunanlının fırınının tahrip edilmesi ve bir banka müdürü Yunanlının öldürülmesi¹³⁰ çok da olağan dışı gelişmeler değildi.

Yunan-Ulah kavgası Ulahları çete faaliyetlerine sevk etmiştir. Ulahların 1905-1907 yılları arasında hummalı bir çalışma içinde oldukları gözlenmiştir. Bu çerçevede Romanya'daki Romen/Ulah komitacıları, Ulahların yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde çeteler teşkil etmek ve çete faaliyetlerini organize etmek yoluna gitmiştir. Özellikle Selanik ve Manastır vilayetleri bu bakımdan öne çıkan vilayetler olmuştur. Selanik vilayetindeki çete teşkili konusunda Bükreş'te bulunan Taşkopuçara adında biri aktif rol oynamıştır. Hatta Manastır Valiliği, onun Selanik'te bir okul açmak istemesini çete faaliyetlerine yardım toplamak amacı taşıdığına yormuştur¹³¹. Manastır vilayetindeki çalışmalar ise buradaki Ulah Mektebi Müfettişi Lazar Roman eliyle yürütülmekteydi. Bükreş'ten gizlice gönderilen mektuplar kendisine geliyordu. Ele geçirilen mektupların birinde amaçlarının "Ulahların Yunan eşkıyasına karşı kendisini müdafaa etmek" için "çeteler teşkil etmek ve Bulgarlara mu'âvenet (amacıyla) vasâyâ ve teşvikat(ta) (bulunmak)" olduğu belirtilmiştir¹³².

Yukarıda sözü edilen mektuptan hareketle, Ulahların Bulgarlara "muaveneti" gerçekte şu amaca hizmet etmekteydi: Bulgar çeteleriyle birlikte

127 BOA., Y.A.Hus., 486/14, 4 S. 1323

128 BOA., Y.A.Hus., 491/50, 08 S. 1323

129 BOA., Y.A.Hus., 491/50, 08 S. 1323.

130 BOA., BEO., 2/204806, 5 Za. 1323.

131 BOA., TRF.I.A., 36/3561, 19 L. 1325.

132 BOA., BEO., 2850/213710, 21 R. 1324.

hareket etmek ve onların desteğini elde etmek¹³³. 11 Eylül 1323 (24 Eylül 1907) tarihinde Rumeli Müfettişliği, Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerine gönderilen tahriratta Ulahların "*Rum Patrikhanesi'nin Ulah cema'atini tanımamakda ısrâr etmesinden dolayı düccâr-ı hiddet (olduklarından)*" hukuklarını korumak için çete yöntemlerine başvurmaya karar verdiklerini yazmıştır¹³⁴. Bunun için de komite şeflerinden Kostantin Trifof Sofya'ya gönderilmiştir. Kostantin'in görevi Sofya'dan Bulgar çeteleriyle beraber Osmanlı topraklarına girmek, planlanmış yerlerde "*Ulahlardan veya bu unsura mütemayil ve şekâoetle [eşkîyalıkla] me'lûf bir takım serserilerden çeteler teşkil etmektir*"¹³⁵. Bu nedenle komitanın ileri gelenlerinden 13 kişi ile Trifof'un dışında, Sofya'da bulunan 19 "ajan" hakkında vilayetler bilgilendirilmiştir.

Sonuç

Bükreş, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla Osmanlı Balkanlarındaki Bulgar, Arnavut, Yunan, Romen, Ulah ve Ermenilerin komita faaliyetlerinin organize edilmesinde en aktif çalışma sahalarından biri olmuştur. Şehrin stratejik ve imtiyazlı konumu, gerek Romanya'nın bağımsızlığı öncesinde, gerekse sonrasında, Balkanlardaki komitacılık faaliyetlerini her zaman besleyecek elverişli şartlar sunmuştur. Bükreş'teki komitacılık faaliyetlerinin temel karakteri, komitacıların mensubu oldukları ulusun kültürel ve siyasal çıkarlarını temine çalışmış olmasıdır. Bu bakımdan yukarıda sözü edilen Bükreş'teki komitaların faaliyetleri devrimci niteliğe sahip olmuştur. Genel manada toplumlarının ulusal bilincini geliştirmek, siyasal birliği ve bağımsızlığını temin etmek komitacıların temel hedefi olmuştur. Bu ise Osmanlı Balkanları ve Anadolu'sunun Balkanlı yerel güçlerin ve büyük devletlerin nüfuz ve yayılma sahası olduğunu ortaya koymuştur. Makedonya, Balkan komitacılarının ulusal hedeflerinin en can alıcı noktasında yer almıştır. Elbette ki, burada Anadolu'yu Ermeni komitacıların hedefleri açısından gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Aslında, Makedonya'nın Balkanlardaki komitacılık faaliyetlerini hazırlayan ve biçimlendiren faktörlerin başında geldiğini söylemek hiç de abartılı olmasa gerektir. Komitacıların ulusal hedefleri, onları bir taraftan yerel ölçekte çatışmaya ve ittifaklar kurmaya zorlarken, diğer taraftan da büyük devletlerden ya da onlar arasındaki ilişkilerden yararlanma yoluna sevk etmiştir.

Bükreş'te farklı uluslara mensup komitacıların etkin oldukları kuşkusuzdur. Bunun temel nedenlerinden biri pek çok Osmanlı şehrinde

133 Makedonya Romen Komitası'nın Bulgaristan'la ya da Bulgar komitacılarıyla irtibatı önceki yıllarda mevcut olmuştur. Örneğin; komita üyelerinden Kaleogero 1905 Ağustos ayı sonlarında Sofya'ya gidip burada teşkil etmiş olduğu çetesıyla Selanik taraflarına saldırıda bulunmayı tasarlamıştır. Bu nedenle Sadaret, Hariciye Nezareti'ni Bükreş'te çete tertibinin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması konusunda uyarmıştır. Bakınız: BOA., BEO., 2658/199294, 3 B. 1323.

134 BOA., BEO., 3041/228048, 14 Ra. 1325.s.6.

135 BOA., BEO., 3041/228048, 14 Ra. 1325.s.3.

örgütlenebilmiş olmaları ve başka ülkelerle kuvvetli bağlantılarının olmasıdır. Yöntem olarak çoğu zaman şiddet yolunu tercih etmişlerdir. Genelde Balkanlar, özelde Bükreş'teki komitacılık faaliyetleri Balkanlardaki Osmanlı egemenliğini sona erdiren süreci hızlandırmış, 93 Harbi, Balkan Savaşları gibi gelecekteki büyük siyasi olayları hazırlayıcı rol oynamıştır. Osmanlı açısından bakıldığında ise komitacılık faaliyetlerini dikkatle izleyen ve diplomatik girişimler de dâhil olmak üzere gerekli tedbirleri almaya çalışan Osmanlı yönetimi, aleyhindeki girişimlerin önünü alacak müspet bir sonuç elde edememiştir. Bu ise Osmanlı Devleti'nin zayıflığının somut bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),
Sadaret Müteferrik Kalemi Evrâkı (A.} M.),
Sadaret Mümtaze Kalemi Evrakı (A.Mtz.04),
Bâb-ı Âli Evrâk Odası (BEO.),
Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye (DH.EUM.) 2. Şube,
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.),
Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞRF.),
Hariciye Siyasi (HR.SYS.),
Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.),
İradeler Harbiye (İ.HB.),
Meclis-i Valâ Defterleri (M.VL.),
Teftişât-ı Rumeli Evrâkı Umûm Evrâkı Rumeli Müfettişliği (TFR.I.A.),
Teftişât-ı Rumeli Evrakı Umûm Evrakı (TFR.I.UM.),
Yıldız Tasnifi Perakende Evrâkı Elçilik ve Şehbenderlikler Tahriratı (Y.PRK.EŞA.),
Yıldız Tasnifi Perakende Evrâkı Hariciye (Y.PRK.HR.),
Yıldız Tasnifi Sadaret Hususî Marûzat Evrâkı Bölümü (Y.A.Hus.),
Yıldız Mütenevvi Evrâkı (Y.Mtv.),
Yıldız Tasnifi Perakende Evrâkı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM),
Yıldız Tasnifi Zabtiye Nezareti Marûzat (Y.PRK.ZB.),
Zabtiye Nezareti (ZB.).

II. Kitaplar

- Avlonyalı Ekrem Bey, Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)/Ekrem Bey Vlora: Lebenserinnerungen (1885-1912), Çev. Atilla Dirim, 1. Bsk., İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- AYDIN, Mithat, *Balkanlarda İsyân/Osmanlı-İngiliz Rekabeti-Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.

- BARTL, Peter, *Millî Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, Çev. Ali Taner, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1998.
- BOZBORA, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, 1. Bsk., Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.
- CHALABIAN, Antranig, *General Andranik and the Armenian Revolutionary Movement*, USA, 1988.
- CRAMPTON, R. J. A., *Concise History of Bulgaria*, First Published, Cambridge University Press, 1997.
- CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökleri/Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, 1. Bsk., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Evlîyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, C.VII, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- GÜRÜN, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, 7. Bsk., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.
- JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi-18. ve 19. Yüzyıllar*, Çev. Zehra Savan, Hatice Uğur, C.1, 3. Bsk., Küre Yayınları, İstanbul, 2013.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- LANGER, William L., *European Alliances and Alignments 1871-1890*, New York, 1939.
- MAZICI, Nursen, *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918*, Gümüş Basımevi, İstanbul, 1987.
- Osmanlı Belgelerinde Osmanlı-Rus İlişkileri (1907-1921)*, C.III, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2006.
- SEDES, Halil, *1875-1878 Osmanlı Ordusu Savaşları 1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar*, 1. Kısım, İstanbul, 1946.
- ŞİMŞİR, Bilâl N., *Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- TURAN, Ömer, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- UNTILO, Olga, *19. Yüzyılda Osmanlı Döneminde Tuna'nın Kuzey ve Güneyinde Romence Basın*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

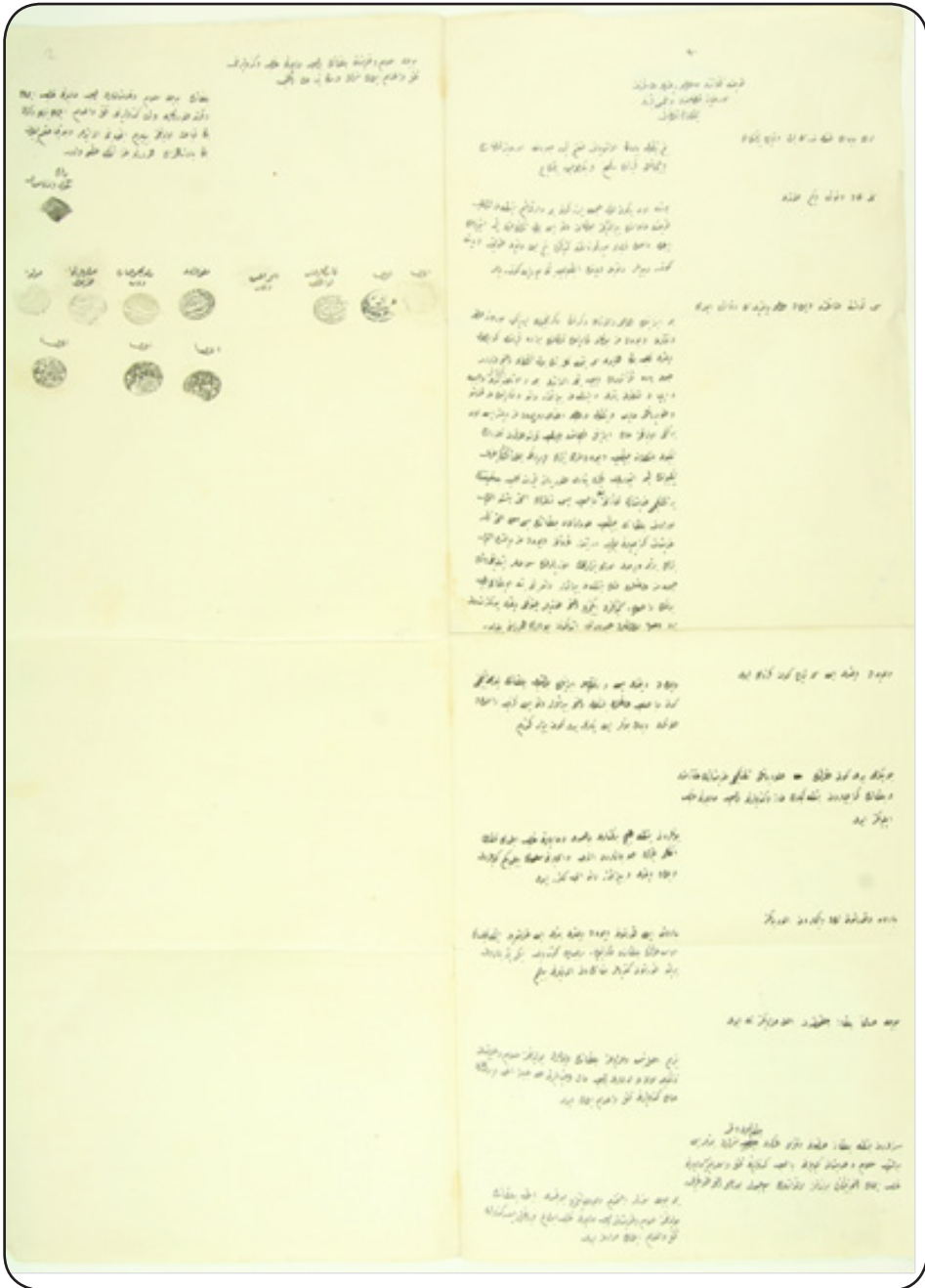
- URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Bsk., Belge Yayınları, İstanbul, 1987.
- UZER, Tahsin, *Makedonya Eşkryalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, 2. Bsk., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- YILDIRIM, Bülent, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhinde Faaliyetleri (1890-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

III. Makaleler

- ALTINTAŞ, Ahmet, "Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.VII, S.2, 2005, ss.69-91.
- ARSLAN, Ali, "Makedonya'da Rum-Ulah Çatışması", *İ. Ü. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.4, İstanbul, 2003, ss.1-25.
- AYDIN, Mithat, "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü", *Bellekten*, C.LXIX, S.256, Ankara, 2005, ss.913-935.
- AYDIN, Mahir, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, İstanbul, 1989, ss.209-234.
- BALTALI, Kemal, "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", *Bellekten*, C.LI, S.199-201, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, ss.205-230.
- BELDICEANU, Nicoara, "Bükreş", *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet İşleri Vakfı Yayınları, C.10, İstanbul, ss.484-485.
- ÇAKMAK, Zafer, "1875 Hersek İsyanı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.8, Elazığ 2003, ss.241-254.
- DECEİ, Aurel, "Eflak", *İslam Ansiklopedisi*, C.4, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, ss.178-189
- GÖLEN, Zafer, "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasî Olaylar", *Bellekten*, C. LXXIV, S.270, Ankara, 2010, ss.421-475.
- KÖSE, Osman, "Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri" *TurkishStudies/Türkoloji Dergisi*, I/2, Erzincan, 2006, ss.141-155.
- ŞIVGIN, Hale, "Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya Sorunu", *The Balkans: Languages, History, Cultures*, Bulgaristan Veliko, Tunova Üniversitesi, 2007.

EKLER

Ek 1: Romanya ve Bulgaristan’da eşkıyalık yapan Bükreş’teki Bulgar komitacılarından Nikola’nın ifade tutanağı. BOA., M. VI., 1081/2, 17. Ş. 1284.

Ek 4: Ermenilerin gelecekte kuracakları Ermeni krallığına atfen Bükreş Ermeni Komitesi tarafından hazırlan afiş. Afiş, komitenin diğer faaliyetleriyle beraber Agob Kazancıyan tarafından Rusçuk Tüccar Vekâleti'ne sunulmuştur. BOA., Y. A. Hus., 209/14, 5 R. 1305.

Ek 5: Bükreş'teki Arnavut komitacıların çıkardığı Şqipetari gazetesi. BOA., DH.MKT., 1549/45, 25 M. 1306.

